

V К-14038
П268714

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 90

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

ВИПУСК 8

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

37 коп.

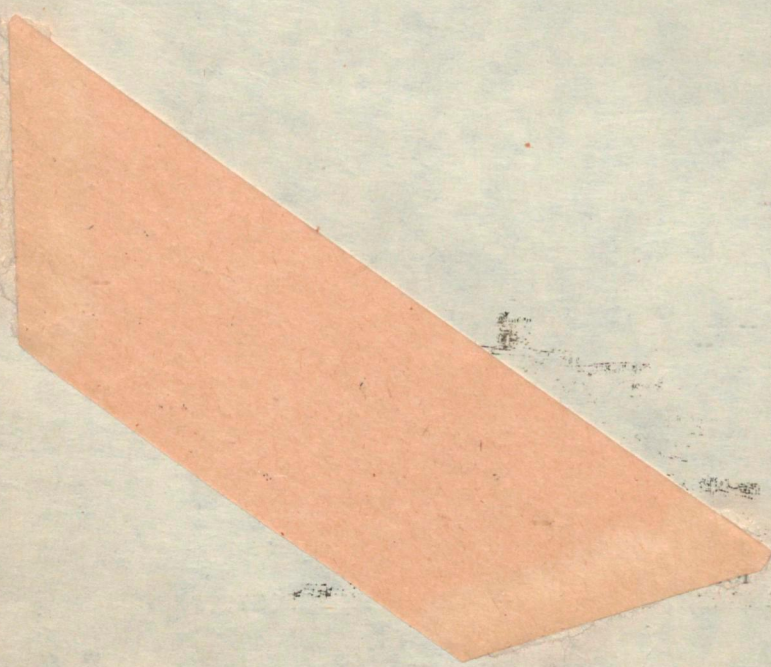
V.N. Karazin Kharkiv National University

00284366

3

Faint, illegible markings or text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

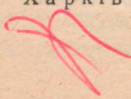
ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 90

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

ВИПУСК 8

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1973

1MI
B53

Редакційна колегія:

Доц. М. М. Копаниця (відповідальний редактор), доц.
В. І. Астахова, канд. філософ. наук Б. Т. Личко.

Центральна бібліотека
наук
268714

РОЗКВІТ І ЗБЛИЖЕННЯ НАЦІЙ — ЗАКОНОМІРНІСТЬ БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ

М. М. Копаниця, О. М. Куц

Марксизм-ленінізм завжди пов'язував і пов'язує звільнення пригнічених народів із звільненням робітничого класу, а розв'язання національного питання — із знищенням експлуатації людини людиною, з встановленням диктатури пролетаріату і побудовою соціалізму. Засновники наукового комунізму передбачили, що з ліквідацією класових антагонізмів зникнуть ворожнеча і недовір'я між націями. Початок цим перетворенням поклала Велика Жовтнева соціалістична революція.

«Досвід утворення багатонаціональної держави нового типу показує, — говориться в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення СРСР», — що тільки соціалістична революція забезпечує тісне об'єднання всіх народних сил на чолі з робітничим класом з метою ліквідації системи капіталістичної експлуатації і разом з нею — системи національного гніту» [10, 22. II 1971].

Розв'язати національне питання за марксизмом-ленінізмом означає: надати кожній нації право на самовизначення аж до державного відокремлення; знищити всякий національний гніт і національну несправедливість; скасувати привілеї будь-якої нації; створити необхідні умови для швидкого розвитку й розквіту всіх і кожної нації; забезпечити фактичну рівність націй; встановити дружбу і братерське співробітництво на підставі рівноправності і взаємоповаги; тісний політичний, військовий і господарський союз народів, що стали на соціалістичний шлях.

Розв'язання національного питання передбачає також безкорисливу допомогу передових, високорозвинених націй відсталім націям, що є найважливішою умовою фактичної рівності націй і національностей.

Чи спроможний соціалізм розв'язати такі складні питання?

Буржуазні ідеологи стверджують, що суспільство не спроможне справитися з цим питанням, що ворожнеча націй є вічним законом. Антикомуніст В. Вольф (США) доводить, що

марксистська теза про неминучість ліквідації національних антагонізмів не може бути здійсненою тому, що почуття ворожнечі однієї нації до іншої є «таємничим і невикореним» [6, 312].

Дійсно, в умовах сучасного капіталізму приватна власність зумовлює розвиток і збагачення одних країн за рахунок інших, все більше відставання, занепад господарства залежних і колоніальних країн. Як зазначалось на XXIV з'їзді КПРС, імперіалісти систематично грабують народи десятків країн Азії, Африки, Латинської Америки, викачуючи мільярди доларів щороку. Тим часом, 375 мільйонів чоловік на цих континентах живуть на грані голодної смерті [див. 4, 18].

Інші відносини існують в країнах соціалізму. Соціалістичні нації і народності вільні від подібних протиріч. В основі їх розвитку є соціалістична форма власності. В резолюції X з'їзду РКП(б) вказувалось: «Якщо приватна власність і капітал неминуче роз'єднують людей, розпалюють національний розбрат і посилюють національний гніт, то колективна власність і праця так само неминуче зближують людей» [2, 521].

«Утворення Радянського Союзу стало одним з вирішальних факторів, що забезпечили сприятливі умови для перебудови суспільства на соціалістичних засадах, піднесення економіки і культури всіх радянських республік, зміцнення оборонної могутності та міжнародних позицій багатонаціональної держави трудящих» [10, 22. II 1971].

Згуртування народів нашої країни, утворення світової системи соціалізму, швидке господарське і культурне піднесення, утворення єдиної пролетарської ідеології, зміцнення єдності і дружби народів — такі досягнення соціалізму у розв'язанні споконвічної національної проблеми.

У праці «Критичні замітки з національного питання» В. І. Ленін сформулював закономірність **про дві** тенденції в національному питанні в умовах капіталізму: «Перша: пробудження національного життя і національних рухів, боротьба проти всякого національного гніту, створення національних держав. Друга: розвиток і частішання всіляких зносин між націями, ломка національних перегородок, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки і т. д.

Обидві тенденції є світовий закон капіталізму. Перша переважає на початку його розвитку, друга характеризує зрілий капіталізм, який іде до свого перетворення в соціалістичне суспільство» [1, 20, 11].

Відомо, що капіталізм зв'язав народи світу матеріально, економічно шляхом створення світового ринку, світового господарства, міжнародного поділу праці. Тенденція господарського зближення народів є прогресивною, вона підготовляє матеріальні умови для соціалізму. Але форми взаємовідносин націй в умовах капіталізму мають характер підкорення одних націй іншими, характер грабежу і завоювання. Звідси впливає не-

обхідність виявлення тенденції боротьби народів проти національного гніту, за політичне і національне визволення.

При соціалізмі немає ні насильного зближення націй, ні боротьби їх між собою. Соціалістичні нації докорінно відрізняються від буржуазних своїм суспільним ладом і духовним обличчям. Відповідно до цього при соціалізмі змінюється зміст і взаємозв'язок двох тенденцій в розвитку націй.

Тенденція формування соціалістичних націй поступово перетворилась в тенденцію до їх розквіту. Тенденція до зближення виявляє себе на основі принципів інтернаціоналізму, створення єдності економічного, політичного і ідейного життя, боротьби за соціалізм і комунізм.

Вперше ці специфічні закони повністю сформульовані в матеріалах ХХІІ з'їзду КПРС в розділі про програму партії. «В умовах соціалізму діють дві взаємозв'язані прогресивні тенденції в національному питанні. По-перше, відбувається бурхливий і всебічний розвиток кожної нації, розширюються права союзних і автономних республік. По-друге, під прапором пролетарського інтернаціоналізму йде все більше зближення соціалістичних націй, посилюється їх взаємовплив і взаємобачення» [3, 204].

Соціалізм ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва, співробітництві і взаємодопомозі вільних від експлуатації людей. Розквіт і зближення націй є взаємозв'язаними і взаємозалежними процесами, які доповнюють один одного. Це двоєдиний діалектичний процес розвитку народів при соціалізмі.

Цей процес відбувається тепер у всій світовій системі соціалізму. Гармонійне поєднання двох тенденцій в національних відносинах відбувається не стихійно, не самопливом. Велику роль у цьому відіграє суб'єктивний фактор, перш за все правильна ленінська національна політика Комуністичної партії.

У чому проявляються дві тенденції в національних відносинах в період соціалістичного будівництва?

Перша тенденція втілилась у розквіті економічного життя соціалістичних республік, у розвитку державності, культури.

Друга тенденція втілилась у об'єднанні і згуртуванні рівноправних народів в єдиній багатонаціональній державі з єдиною соціалістичною економікою і ідеологією. «Одним з найбільших завоювань соціалізму є практичне здійснення партією **ленінської національної політики**, — вказувалось у Звітній доповіді ЦК КПРС ХХІV з'їздові партії, — політики рівності і дружби народів» [4, 86].

Як зазначається в Постанові ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР, досвід будівництва Радянської багатонаціональної держави блискуче підтвердив висновки марксизму ленінізму про те, що «найтісніша єдність, всебічний розквіт і неухильне зближення всіх націй і народностей Радянської країни визначаються природою нашого ладу, виступають як

об'єктивна закономірність розвитку соціалізму; що Союз Соціалістичних Республік є найбільш життєздатною і досконалою формою устрою багатонаціональної держави, яка гармонійно поєднує інтереси всього суспільства з інтересами кожної нації» [10, 22. II 1971].

Досвід розвитку країн соціалізму показав, що політичною основою зближення націй є об'єднання їх у формі соціалістичної федерації, початок якій покладено в СРСР, яка гармонійно поєднує інтереси всього суспільства з інтересами кожної нації.

На сьогодні три соціалістичні держави — СРСР, ЧССР, СФРЮ є федераціями. Вони побудовані на типових для соціалістичного федералізму принципах: добровільності їх об'єднання і рівноправності.

У деяких соціалістичних країнах є автономні національні територіальні одиниці і державні об'єднання. Нині до складу СРСР входять 53 національні держави і утворення, в Югославії — 4 республіки і 2 автономні краї, в ЧССР — 2 республіки, в ДРВ — 2 автономні райони, в МНР — національний аймак, в Румунії утворено Муреш-Угорську автономну область. В Болгарії, де понад 15% населення інших національностей (турки, цигани, румуни), в Польщі — 2% національних меншостей, Угорщині — 3% та інших, між представниками всіх національностей встановились відношення дружби і братерства. Ось чому Народа комуністичних і робітничих партій (1960 р.) вказала, що в багатонаціональних соціалістичних державах сформувався і зміцнів непорушний союз трудящих усіх національностей [5, 43].

Згідно з конституцією в КНР передбачалося створення автономних районів, округів тощо, процес утворення яких відбувався до VIII з'їзду КПК (1956 р.). За цей час національне питання розв'язувалось відповідно до принципів пролетарського інтернаціоналізму і досягло певного прогресу. Некитайське населення (понад 50 національностей і народностей) займало до недавнього часу 60% території країни. Але в процесі «культурної революції» в Китаї відбулись серйозні порушення ленінських принципів національної політики. Головне з них — прискорена китаїзація територій, заселених національними меншостями.

Група Мао Цзе-дуна відкидає відоме ленінське положення про те, що повне злиття націй в єдину комуністичну спільність відбудеться на вищій фазі комунізму, що йому передують тривалий процес діалектичної взаємодії двох тенденцій — розквіту і зближення націй. «Ліві» наполягають на негайній асиміляції всіх національних меншостей. «Це злиття, — твердить маоїстська газета «Синьцзянь жибао», — є марксистською і комуністичною асиміляцією, неминучою тенденцією розвитку суспільства» [6, 318].

Досвід соціалістичних країн показує, що для розв'язання національного питання не досить створити ті чи інші форми національної державності і юридично гарантувати національну

рівноправність. Необхідним доповненням цього служить ціла система заходів, яка забезпечує ліквідацію фактичної нерівності націй, що склалася в минулому, і усунення всіх причин, які можуть загострити національні відносини.

Величких успіхів у розвитку національних відносин досягнуто в СРСР. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові вказувалось: «За минулі роки під керівництвом партії було зроблено нові кроки по шляху всебічного розвитку кожної з братніх радянських республік, по шляху дальшого поступового зближення націй і народностей нашої країни» [4, 87].

У восьмій п'ятирічці поліпшилось розміщення продуктивних сил країни. Набагато виріс економічний потенціал Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії і Казахстану. Зробило значний крок вперед народне господарство всіх республік, збільшився внесок кожної з них у розв'язання загальнодержавних завдань. Це свідчить про розширення економічної основи союзу і братерства всіх народів нашої країни.

Останніми роками імперіалістична пропаганда посилила нападки на єдність народів СРСР, пророкуючи нам назрівання якихось «національних конфліктів». Але підсумки перепису населення 1971 р. ясно показали, що в СРСР відбувається дальша консолідація багатонаціонального радянського народу на інтернаціональній основі, відбувається об'єктивний процес вільного розвитку всіх національностей і зближення радянських націй. Чисельність осіб всіх національностей зросла. Тепер в СРСР 22 національності налічують понад мільйон чоловік, з них найчисленніші — росіяни — 129, українці — 40,7, узбеки — 9,2, білоруси — 9, татари — 5,9, казахи — 5,3, азербайджанці — 4,4, вірмени — 3,5, грузини — 3,2 млн. чоловік. 20 національностей нараховують від 100 тис. до 1 млн. чол., 10 — від 5 до 100 тис. чоловік. Є десятки інших національностей і народностей. В усіх союзних республіках, поряд із зростанням чисельності націй, що дали ім'я даній республіці, зросла частина осіб інших національностей.

Нині трудящі кожної республіки становлять багатонаціональний колектив, в якому національні особливості органічно поєднуються з інтернаціональними, соціалістичними, загальнонародними рисами і традиціями.

Внаслідок неоднакових темпів природного приросту населення та інших причин у різних національностей дещо змінилась національна структура населення: відносна кількість одних національностей стала більшою, інших — меншою. Найвищими були темпи приросту населення у народів республік Середньої Азії. Але ці демографічні процеси в умовах соціалізму не спричиняють яких-небудь політичних або соціальних ускладнень. Навпаки, вони доводять, що соціалізм створює всі умови для вільного розвитку кожної нації відповідно до її особливостей.

Досвід розв'язання національного питання в СРСР показав, що розвиток і зближення націй в умовах будівництва соціалі-

му і комунізму має багато спільних рис і закономірностей, серед яких головними є: подолання фактичної нерівності націй і поступове вирівнювання їх економічного і культурного рівня; створення соціальної однорідності нації на основі удосконалення соціально-класової структури суспільства; формування ідейної спільності нації на базі марксизму-ленінізму; розквіт культури народів; зближення і взаємозближення національних культур; зміцнення їх національної основи; розвиток загальних комуністичних рис культури; поступове проведення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму в усіх галузях суспільного життя; всіляке зміцнення дружби народів.

Соціалістична система господарства в зрілому соціалізмі створює об'єктивні умови для гармонійного розвитку народного господарства всієї країни. Про це свідчить дев'ятий п'ятирічний план розвитку народного господарства, в якому чітко виражені основні напрямки національної політики партії. Це — прагнення досягти могутнього піднесення економіки всіх союзних республік. При цьому, як і раніше, особлива увага приділяється розвитку тих республік, які відносно відстають від інших.

У новій п'ятирічці промислове виробництво в порівнянні з 1970 р. зростає в Естонії — на 138%, на Україні — на 143%, в Грузії — на 144%, Латвії — на 140%, в Казахстані — на 159%, Молдавії — на 152%, Туркменії — на 169% [9, 27, XI 1971].

Щоб перетворити можливість гармонійного розвитку господарства всіх союзних республік у дійсність, потрібні постійні зусилля державних і господарських організацій. Поєднання національних і інтернаціональних інтересів не реалізується автоматично. Тут велику роль відіграють могутні засоби впливу соціалістичної держави, які сприяють розвитку націй в потрібному напрямку. Так, за державним бюджетом на 1972 р. відрахування від загальносоюзного державного доходу в державний бюджет союзних республік дорівнюватиме: РСФСР — 36,1%, Української РСР — 98,6, Білоруської РСР — 68,3, Узбекицької — 98,6, Казахської — 100, Грузинської — 82,4, Азербайджанської — 81,1, Литовської — 92,4, Молдавської — 38,4, Латвійської — 41,7, Киргизької — 83,2, Таджикицької — 96,7, Вірменської — 91,5, Туркменської — 97,6, Естонської — 45,3% [9, 27, XI 1971].

Постійне врахування як спільних інтересів усього нашого союзу, так і інтересів кожної з республік, що його утворюють, — така суть політики Комуністичної партії в питанні розвитку та зближення націй.

Процес економічного і культурного вирівнювання відбувається не шляхом уповільнення зростання передових націй, а швидкого і всебічного зростання всіх націй. Якщо обсяг валової продукції промисловості СРСР в порівнянні з 1913 р. в 1970 р. збільшився в 92 рази, то в БРСР — в 101, Молдавській РСР — в 146, Казахській РСР — в 146, Вірменській РСР — в 184, Кир-

гизькій РСР — в 188 разів. На XXIV з'їзді підкреслювалось, що середньорічні темпи приросту промислової продукції в Радянській Латвії за останні 20 років становили 11,7%, тоді як в Данії за цей же період — 5%, Швейцарії — 5,1%, Норвегії — 5,3% [9, 3. IV 1971].

Важливою умовою розвитку і зближення соціалістичних націй є дальша інтернаціоналізація всього суспільного життя. Об'єднання ресурсів у масштабах всієї країни дає можливість зосередити максимум зусиль на найважливіших галузях господарства, у піднесенні яких зацікавлені всі народи. З 1954 р. в Казахстані розпочалось освоєння цілинних земель. За короткий час тут зорано 25 млн. га цілини, що дало змогу Казахстанові вийти на друге місце в Союзі по виробництву зерна. Природно, що сама республіка не змогла б вирішити такого завдання без допомоги інших.

Економіка кожної республіки тисячами ниток зв'язана з господарством інших республік. Всі нації, розвиваючи своє господарство, вносять свій вклад у загальну справу комуністичного будівництва. На прикладі харківських підприємств можна простежити, як міцніє і розвивається дружба між містами радянських республік. Так, електромеханічний завод виготовляє продукцію, яка розходить в усі кінці країни. Тільки в першому році дев'ятої п'ятирічки харків'яни відправили електромотори в Латвію, Узбекистан, Киргизію, Білорусію та інші республіки. В свою чергу харківському заводіві постачають продукцію підприємства Киргизії, Грузії, Вірменії. Неухильний, всезростаючий розвиток економічних та культурних зв'язків — це об'єктивний процес, породжений самим життям.

Отже, в пропагандистській роботі слід підкреслювати, що кожна соціалістична нація має своїм інтернаціональним обов'язком вносити свій вклад у будівництво комунізму, надавати допомогу іншим націям. Але не можна перебільшувати роль своєї республіки і недооцінювати інших. Треба наголошувати на тому, що успіхи, досягнуті кожною республікою, це наслідок не тільки зусиль даної нації, але всіх народів СРСР. Закономірним наслідком дальшого зближення і розвитку націй є прискорений розвиток нових районів і шляхів сполучення, які сприяють взаємному спілкуванню та зростанню багатонаціонального складу населення радянських республік. За час між переписами 1959 та 1970 рр. спостерігалось значне переміщення населення з одних районів до інших. У Казахстані і Середній Азії приріст за минулі одинадцять років дорівнює 8,6 млн. чол., а загальна чисельність населення за цей же час збільшилась на 9,8 млн. чол. Це означає, що 1200 тис. чол. прибули сюди з інших союзних республік [9, 15. IV 1970].

Успіхи економічного і культурного вирівнювання націй спричиняють істотні соціальні зміни. Так, якщо національний доход у 1968 р. в порівнянні з 1960 р. в цілому по країні зріс на

73%, то в Білорусії — на 85, у Казахстані — на 89, у Молдавії — на 100, в Литві — на 103%. В усіх республіках доходи працівників, зайнятих на однакових підприємствах однієї галузі, крім сільського господарства, мають однаковий рівень.

Героїчні зусилля радянського народу гідно вінчає побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, в якому знищено класовий і національний антагонізм. Суспільство в цілому і кожна нація і народність мають однотипну соціальну структуру, яку складають робітничий клас, колгоспне селянство і трудова інтелігенція.

Провідною силою зближення націй виступає робітничий клас. Він бореться за єдність всіх загонів армії праці не насильством, як підкреслював В. І. Ленін, а тільки вільним братерським союзом робітників і трудящих мас усіх націй. Науково-технічний прогрес веде до зростання провідної ролі робітничого класу в зближенні націй. В умовах зростаючої інтернаціоналізації всіх сторін суспільного життя він виступає як головна продуктивна сила і забезпечує єдність класових і інтернаціональних інтересів усіх націй і народностей. Чисельність робітничого класу нашої країни тепер становить 55% зайнятого населення. Про зростання його чисельності свідчать такі цифри: якщо в 1928 р. робітників було 22,8 млн. чол., то в 1970 р. — 62 млн. чол. [8, 28]. А в окремих республіках за вказаний час вона збільшилася: у Казахстані — в 19, Таджикистані — в 20, Узбекистані — в 13 разів [7, 116 — 117].

У рішеннях XXIV з'їзду партії підкреслюється, що зусилля партії і надалі спрямовуватимуться на те, щоб вплив робітничого класу на всі сфери життя нашого суспільства весь час зростав.

Сучасний етап розвитку націй характеризується небаченим розквітом національних формою, соціалістичних змістом культур народів СРСР. Закономірними в духовному житті стали розквіт, зближення і взаємозбагачення культур соціалістичних націй та народностей. Цей процес спростовує антикомуністичні вигадки і про те, що зближення національних культур — це формування «однієї нації», і про те, що радянська культура — це «російська культура».

До Жовтневої революції 72% населення України віком від 9 до 49 років було неписьменним. Різними були рівні грамотності сільського населення, яке становило 81% населення країни. Серед чоловіків сільської місцевості письменних було в 1,7 менше, ніж у містах, а серед жінок — в 4 рази. Тепер осіб з вищою та середньою (повною і неповною) освітою в містах налічується 79%, а на селі — 50% [10, 25. IV 1971].

Духовні цінності, якими кожна республіка ділиться з братами народами, збагачують її власну культуру. Так, за останні 20 років книги українських письменників видавались 44 мовами

братніх народів, а українською мовою вийшли твори літературів 40 народностей СРСР [9, 17. IV 1970].

В умовах багатонаціональної держави неухильно зростає необхідність у мові міжнаціонального спілкування. Такою мовою в СРСР стала російська. Буржуазні ідеологи поняття міжнаціональної мови в СРСР підмінюють терміном «керівна мова». Однак розширення функцій російської мови ні в якому разі не приводить до втрати практичного значення національних мов. Функції мови як засобу міжнаціонального спілкування визначаються об'єктивною потребою спілкування національностей в одній або декількох державах. В. І. Ленін підкреслював, що будь-який примус щодо володіння іншою мовою може викликати лише неприязнь, що «потреби економічного обороту завжди змусять національності, які живуть в одній державі (поки вони захочуть жити разом) вивчати мову більшості» [1, 20, 116].

Радянським громадянам надано повне право, але не поставлено в обов'язок, навчатись обов'язково рідною мовою. Тому рівноправність народів нашої країни полягає також в тім, що кожен громадянин має право навчати своїх дітей тією мовою, яку він подобає.

Як правило, процент осіб тієї чи іншої нації, які говорять мовою своєї нації, високий і становить 80—99%. Разом з тим національності і народи СРСР добровільно обрали російську мову як засіб міжнаціонального спілкування. Про це свідчать такі дані:

В СРСР вільно володіють російською мовою 183,7 млн. чол., у тому числі росіяни — 128,9 млн. чол., інші народи СРСР — 54,8 млн. чол. [9, 17. IV 1971].

Таким чином, російською мовою володіє 76% всього населення. Вона стала одним із засобів інтернаціоналізації культур народів нашої країни. З її допомогою народи СРСР спілкуються між собою, знайомляться з літературою, мистецтвом інших народів, світовою культурою.

У мовному розвитку народів Радянського Союзу все більше відіграють роль дві мови. Це означає, що представники тих чи інших націй володіють рідною і російською мовами. Так, за переписом 1970 р. в Харківській області 440 тис. чол. українську мову назвали як другу, а 771,4 тис. чол. як другу назвали російську мову [11, 16. VI 1971].

Звідси висновок, по-перше, що національні мови в СРСР мають всі можливості для свого розвитку, а спільність на базі рідної мови є найважливішою ознакою нації. По-друге, що російська мова — мова міжнаціонального спілкування — стала невід'ємною часткою мовного розвитку всіх радянських націй. Це — прогресивне явище періоду комуністичного будівництва. Російська мова, відзначалось на XXIV з'їзді, є могутнім прискорювачем процесу зближення націй, прапором дружби і братерства народів. Великий потяг до вивчення російської мови

є переконливим свідченням вірності радянських людей священному союзові з великим російським народом.

Отже, діалектичне поєднання двох тенденцій розвитку соціалістичних націй при провідній ролі тенденції зближення сприяє успіхові радянського народу в комуністичному будівництві, дальшому зміцненню соціалістичного ладу в країні, ще більшому згуртуванню радянського народу навколо Комуністичної партії.

Пліч-о-пліч, будуючи комуністичне суспільство, працюють в нашій країні понад 100 націй і народностей. І до якої б з них не належали радянські люди, вони насамперед пишаються тим, що є громадянами Радянського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 20.
2. КПРС в резолюціях, рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. Вид. 7-е, К., 1954, стор. 521.
3. XXII з'їзд КПРС. Стенографічний звіт. К., 1962.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971.
5. Программные документы борьбы за мир, демократию и социализм. М., 1961.
6. Марксизм-ленінізм — єдине інтернаціональне учення. Вип. I, М., 1968.
7. СССР в цифрах в 1967 г. М., 1968.
8. Журн. «Коммунист», 1971, № 13.
9. Газ. «Правда».
10. Газ. «Радянська Україна».
11. Газ. «Соціалістична Харківщина».

ПІДГОТОВКА КАДРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЗБЛИЖЕННЯ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНИХ НАЦІЙ

В. І. Астахова, О. Ф. Репринцев

Об'єктивні взаємозв'язані тенденції до розквіту та зближення соціалістичних націй і народностей в умовах комуністичного будівництва проявляються все-повніше і послідовніше. Відзначаючи значні успіхи у розвитку цього процесу, XXIV з'їзд КПРС підкреслив необхідність «і далі неухильно проводити ленінський курс на зміцнення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, виходячи з загальних інтересів Радянської держави, а також зважаючи на умови розвитку кожної з республік, які його утворюють, послідовно добиваючись дальшого розквіту всіх соціалістичних націй та їх поступового зближення» [2, 228].

В основному ліквідуючи фактичну нерівність націй, соціалізм не забезпечує повного переборення відмінностей в умовах їх життя. І в розвиненому соціалістичному суспільстві нації ще

мають відмінності — у рівні економічного і культурного розвитку, у співвідношеннях суспільних верств робітників, селян, інтелігенції, міського і сільського населення. Важливим засобом подолання цих та інших істотних соціальних відмінностей є подальше вирівнювання рівнів економічного, соціально-політичного і культурного розвитку усіх націй і народностей.

Неабияке місце у розв'язанні цих завдань посідає проблема формування національних кадрів соціалістичної інтелігенції. Створення національної інтелігенції В. І. Ленін вважав за найважливіше завдання соціалістичного будівництва, без виконання якого неможливе здійснення корінних економічних, соціально-політичних та культурних перетворень. В. І. Ленін також вказував, що без створення міцних загонів національної інтелігенції, здатної розгорнути організаційну та політичну роботу серед населення національних окраїн, не можна навіть серйозно говорити про успішне будівництво комунізму [1, 31, 206 — 208].

Формування кадрів спеціалістів, як і всі інші соціалістичні перетворення, народи СРСР почали на дуже різних рівнях соціально-економічного і культурного розвитку. У 1921 р. В. І. Ленін писав, що на безкраїх просторах Півночі, Півдня і Сходу нашої країни «панує патріархальщина, напівдикість і справжнісінька дикість» [1, 32, 318].

Завдання створення своєї соціалістичної інтелігенції розв'язувалось молодого радянською державою паралельно з найважливішим завданням ліквідації тієї одвічної темряви та неучтва, при яких «чотири п'ятих молодого покоління засуджені на безграмотність кріпосницьким державним устроєм Росії» [1, 19, 113].

Проблема формування і розвитку окремих національних загонів соціалістичної інтелігенції в СРСР давно привертає увагу радянських дослідників. Особливо багато праць у цьому плані з'явилося в 50—60-х роках. Тепер ми маємо ряд цікавих досліджень, які характеризують процес підготовки спеціалістів вищої і середньої кваліфікації в Середній Азії, Узбекистані, Казахстані, Вірменії, Білорусії, Таджикистані, Туркменії [3, 4, 5, 7, 8, 10, 17, 31 та ін.].

Грунтовний і переконливий матеріал з цього питання є в працях багатьох українських авторів [12, 13 та ін.]. Проте, до цього часу, на жаль, немає спеціальних праць, присвячених всебічному висвітленню проблем формування та розвитку соціалістичної інтелігенції на Україні.

Існує ряд узагальнюючих статей та монографій, які ставлять своєю метою висвітлення півстолітнього шляху формування і розвитку радянської інтелігенції, дати оцінку стану дослідження даної проблеми. Особливий інтерес серед них мають колективна монографія «Советская интеллигенция» (история формирования и роста, 1917—1965 гг.), стаття Л. М. Зак «Проблема формирования советской интеллигенции в современной истории»

ческої літературе» [9; 26] та багато інших праць. Однак проблема формування національних кадрів інтелігенції не розглядається в них самостійно. Спеціальні ж праці висвітлюють це питання тільки в історичному плані, констатуючи факти кількісних і якісних змін у структурі інтелігенції окремих союзних республік. Слід підкреслити, що глибоке і всебічне вивчення проблеми створення кадрів національної інтелігенції як однієї з закономірностей розвитку соціалістичного суспільства є настійною необхідністю з ряду причин.

По-перше, у зв'язку з тим, що розквіт економіки і культури національних республік супроводжується дуже швидким зростанням народної інтелігенції. Завдання «послідовного здійснення ленінського курсу на розквіт соціалістичних націй та їх поступове зближення», сформульоване у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії [2, 87], потребує глибокого аналізу основних тенденцій у розвитку окремих національних загонів інтелігенції, своєчасного регулювання цього процесу у масштабах всієї країни.

По-друге, необхідність всебічного дослідження цієї проблеми диктується важливістю й актуальністю досвіду СРСР у вирішенні всіх завдань національного питання як для світової системи соціалізму, так і для окремих соціалістичних держав. Особливе значення узагальнення цього досвіду має для мало-розвинених країн, які розв'язують проблему ліквідації економічної та культурної відсталості.

По-третє, розробка поставлених питань вкрай необхідна для найпереконливішої, аргументованої критики спроб буржуазних ідеологів викривити справжній стан справ з метою розпалювання національної ворожнечі між народами СРСР.

У цій статті розглядаються лише деякі аспекти проблеми, у тому числі питання про вирівнювання рівнів підготовки національних кадрів інтелігенції в окремих республіках та про співробітництво народів СРСР у розв'язанні цього завдання; критика деяких буржуазних фальсифікацій з досліджуваних питань.

Формування численних загонів національної інтелігенції, висунуте В. І. Леніним як найважливіше завдання соціалістичного будівництва, тепер, через 50 років після утворення Союзу РСР, можна вважати повністю розв'язаним.

У серпні 1970 р. в зв'язку з 50-річчям Казахської РСР Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев говорив: «У краї, де раніше освічена людина зустрічалася так само рідко, як дерево у безводній пустелі, з середовища народу вирости тисячі й тисячі педагогів, лікарів, інженерів, агрономів, письменників, композиторів. У краї, де не вживалося саме поняття «вчений», бо їх по суті не було, нині плідно працюють понад 200 наукових закладів». «...Ряди наукових працівників налічують понад 25 тисяч чоловік» [22].

Не менш яскравий приклад являє Україна, у народному господарстві якої в 1970 р. було зайнято 3 млн. 269 тис. спеціа-

лістів з вищою та середньою спеціальною освітою, що майже на мільйон чоловік більше, ніж у 1965 р. [6, 81]. У вузах республіки працює 44 тисячі викладачів, серед яких 1644 професори і доктори наук. Характерно, що 93% української професури — вихованці радянської вищої школи [29, 6—7]. Тільки в Харкові більш ніж у 100 науково-дослідних та проектних інститутах зайнято науковою роботою 19 тис. чоловік. Вчену ступінь доктора наук мають понад 400 чоловік, а звання кандидата наук — 4000. В аспірантурі навчаються більше 2000 аспірантів [11]. Цікаво, що серед професорсько-викладацького складу Харківського університету, в якому на 1 січня 1972 р. нараховувалось до тисячі чоловік, працюють представники 17 національностей Радянського Союзу [19].

Перепис 1970 р. показав найшвидші темпи зростання рівня освіти населення та збільшення кадрів вищої кваліфікації у Таджикиській, Туркменській, Киргизькій, Узбекиській, Молдавській і Казахській республіках, внаслідок чого питома вага осіб, що мають вищу і середню (повну і неповну) освіту, в окремих республіках помітно зрівнялась, особливо серед осіб, зайнятих у суспільному виробництві. Про це наочно свідчить табл. 1 [23].

Таблиця 1

Республіки	На 1000 мешканців від 10 років і старше припадало осіб з вищою і середньою (повною і неповною освітою)			На 1000 зайнятих у суспільному виробництві мають вищу і середню (неповну і повну) освіту		
	1939	1959	1970	1939	1959	1970
СРСР	108	361	483	123	433	653
РРФСР	109	361	489	124	440	656
Українська РСР	120	373	494	139	438	668
Білоруська РСР	92	304	440	113	331	594
Узбецька РСР	55	352	456	61	447	661
Казахська РСР	83	348	470	99	447	655
Грузинська РСР	165	448	554	163	492	711
Азербайджанська РСР	113	400	471	122	473	674
Литовська РСР	81	232	382	дан. немає	250	496
Молдавська РСР	57	264	397	дан. немає	280	508
Латвійська РСР	176	431	517	дан. немає	502	661
Киргизька РСР	46	342	452	56	429	643
Таджицька РСР	40	325	420	45	407	602
Вірменська РСР	128	445	516	135	527	697
Туркменська РСР	65	387	475	78	497	682
Естонська РСР	161	386	506	дан. немає	448	660

Динаміка зростання окремих національних загонів інтелігенції чітко простежується на показниках зростання чисельності студентів вищих учбових закладів. За даними, наведеними в табл. 2, за останні 10 років (1960/61—1970/71 навчальні роки) найвищий процент збільшення студентства дали Азербайджан, Киргизія,

Вірменія, Казахстан, Білорусія, Молдавія, Таджикистан, Узбекистан, Туркменія. При цьому слід підкреслити, що до Жовтневої революції на території Узбецької, Казахської, Туркменської Таджикицької республік, а також у Білорусії, Азербайджані, Молдавії, Киргизії, Вірменії взагалі не було вищих учбових закладів.

Таблиця 2 [18, 679; 28, 190]

Республіки	1914/15	1950/51	1960/61	1970/71	Показник зростання за останні 10 років
СРСР	127,4	1247,4	2396,1	4580,0	—
РРФСР	86,5	796,7	1496,7	2671,1	78,2
Україна	35,2	201,6	417,7	806,6	93,5
Білорусія	—	31,6	59,3	140,0	138,0
Узбекистан	—	42,2	101,3	232,9	130,0
Казахстан	—	31,2	77,1	198,9	158,0
Грузія	0,3	35,0	56,3	89,3	58,5
Азербайджан	—	28,6	36,0	100,1	180,0
Литва	—	11,4	26,7	57,0	104,0
Молдавія	—	8,7	19,2	44,8	133,0
Латвія	2,1	14,2	21,6	40,8	89,0
Киргизія	—	8,6	17,4	48,4	178,0
Таджикистан	—	7,1	20,0	44,5	122,3
Вірменія	—	15,1	20,2	54,4	169,0
Туркменія	—	6,6	13,1	29,1	122,0
Естонія	3,3	8,8	13,5	22,1	63,6

Наведені дані дають можливість стверджувати, що процес вирівнювання рівнів розвитку союзних республік в умовах зрілого соціалізму здійснюється все послідовніше. Якщо зважити що вирівнювання відбувається насамперед за рахунок різних темпів розвитку, то цілком зрозумілим стає істотний розрив, наприклад, у показниках РРФСР і Азербайджану, України і Киргизії, Грузії і Туркменії.

Одночасно слід підкреслити, що за останні три роки (1969 — 1971) при загальному неухильному зростанні чисельності учнів вищої школи (за Директивами ІХ п'ятирічки вона має досягти в 1975 р. 9 млн. чол. у порівнянні з 7,1 млн. у 1970 р. [2, 312]), дещо скоротилась кількість студентів у Молдавії, тенденція до скорочення спостерігається в Естонії [18, 679]. Ці явища не можуть залишатися непоміченими, вони потребують своєчасного аналізу і регулювання.

Величчі завдання, поставлені перед народами Радянського Союзу Програмою партії та її ХХІV з'їздом, не можна успішно розв'язати без планомірної і чіткої організованої підготовки кадрів спеціалістів високої кваліфікації всіх національностей і народностей нашої країни, бо, як відзначав В. І. Ленін, «...без поради, без керівної вказівки людей освічених, інтелігентів, спеціа-

лістів обійтись не можна» [1, 26, 369], «...без них побудувати комунізм ми не можемо» [1, 30, 125].

Вирівнювання рівнів розвитку економіки і культури союзних республік та, зокрема розв'язання проблеми підготовки кадрів національної інтелігенції можливе лише при наявності постійної дружньої допомоги і взаємної підтримки народів. Здійснення цього завдання, на думку В. І. Леніна, можливе лише за двох умов: по-перше, інтереси соціалістичного будівництва «вимагають найповнішого довір'я, найтіснішого союзу між трудящими різних країн, різних націй» [1, 30, 267], по-друге, більш розвинені нації повинні всіляко допомагати «вільному розвитку кожної народності, ростові і поширенню літератури рідною для кожного мовою» [1, 29, 461].

Безперечно, що така форма допомоги особливо зримо виявилася у роки соціалістичного будівництва, коли великий російський народ надав неоціненну братерську підтримку всім народам Росії в усіх галузях їх суспільного життя.

Для надання допомоги союзним республікам у підготовці національної інтелігенції використовувались різні методи: організація підготовчих курсів як при найбільших вузах країни, так і безпосередньо на місцях, куди посілали кваліфікованих викладачів; бронювання місць у вузах Москви, Ленінграда, Казані, Свердловська та ряду інших вузівських центрів; створення на факультетах спеціалізованих відділень, забезпечених висококваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами. Практичне використання цієї допомоги національними республіками можна побачити на прикладі одного з наймолодших членів співдружності радянських народів — Тувинської автономної області. За час з 1925 по 1940 р. у Ленінграді, Москві, Новосибірську, Іркутську, Горноалтайську та інших містах Російської Федерації було підготовлено 826 спеціалістів середньої та вищої кваліфікації — посланців Тувинської народної республіки [14].

У роки війни багатонаціональна радянська інтелігенція, як і весь наш народ, зазнала величезних втрат. На фронтах війни і в партизанських загонах, у фашистських катівнях загинуло багато тисяч інженерів, лікарів, агрономів, вчителів, учених, творчих працівників. За роки війни число вчителів-казахів, наприклад, зменшилося на 9 тис. чоловік [25, 334]; з 9 тис. вчителів, що працювали в школах Латвійської РСР у 1941 р., на кінець війни залишилося тільки 5600 [27, 22]. У 1942 р. в школах РРФСР невістачало понад 30 тисяч педагогів [26, 237].

На окупованих фашистами територіях за час війни знищено та зруйновано 334 вищих учбових заклади з 817, що діяли в 1940-41 навчальному році. Тільки Харківський державний університет втратив на фронті та за час окупації понад 200 чол. професорсько-викладацького складу, загальна сума збитків, заподіяних університетові, становила 28 443 300 карбованців [15].

Успішно розв'язати багато складних завдань щодо ліквідації

наслідків війни і, зокрема, забезпечити підготовку кваліфікованих спеціалістів і подальше вирівнювання рівнів культурного розвитку радянських республік, можна було тільки при умові тісного співробітництва всіх народів СРСР. Співробітництво це виявлялося насамперед у формі надання допомоги звільненим районам як загальносоюзними державними каналами, так і шляхом взаємодопомоги між окремими республіками.

Повною мірою відчув братерську допомогу і Харківський університет, який повернувся на Україну з Казахстану. Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова надіслав у дар Центральної науковій бібліотеці 9000 книг та журналів, найрізноманітніше обладнання, прилади (126 найменувань) для лабораторій, понад 5000 пробірок, географічні та історичні карти і т. п. [30, 320]. Одночасно перший післявоєнний випуск більшості факультетів ХДУ у повному складі було направлено до Ужгорода для надання допомоги у створенні тут нового університету [16].

У цей час нові університети створюються в багатьох республіках. Знову розгортається систематична підготовка національних кадрів спеціалістів як у центрі, так і на місцях. Навчання молоді корінної національності однієї республіки у вузах і технікумах інших республік як форма братерської взаємодопомоги між радянськими народами, яка існує з перших днів утворення соціалістичної співдружності націй, набуває все більшого розвитку, стає багатограннішою і ефективнішою, не тільки сприяючи прискоренню підготовки спеціалістів з корінних національностей але й помітно впливаючи на якісну сторону їх підготовки.

У рік 50-річного ювілею Радянської влади тільки в Московському університеті навчалися представники 60 національностей СРСР і 40 зарубіжних країн. У всіх вузах Радянського Союзу вищу кваліфікацію набували представники 102 національностей нашої Вітчизни [24, 233].

Вимоги, які висуваються перед сучасними спеціалістами у зв'язку з науково-технічною революцією та завданням побудови матеріально-технічної бази комунізму, об'єктивно обумовлюють необхідність все глибшої спеціалізації вищої освіти як у межах окремих республік, так і в загальносоюзному масштабі.

Спеціалізація неминуче вимагає найактивнішої взаємодопомоги, зміцнення контактів, сприяє переконливішому виявленню тенденції взаємозближення націй.

Так, у Харківському держуніверситеті в 1971/72 навчальному році навчалися представники 29 національностей. Українських студентів тут трохи більше 50%. Механіко-математичний факультет готує математиків-прикладників для промислових підприємств та науково-дослідних закладів усюї України, на біологічному факультеті навчається група студентів з Киргизії, з астрономії спеціалізуються студенти з Казахстану [20]. 77 студентів-узбеків навчаються на філологічному факультеті Хар-

ківського педагогічного інституту [21]. Проблема спеціалізації вузів у зв'язку з проведенням спеціалізації та кооперування всього народного господарства нашої країни стає тепер однією з найактуальніших.

Ленінські вказівки про необхідність надання допомоги у підготовці кадрів національної інтелігенції районам, що відстають [1, 31, 206—208], не обмежуються разглядом цього питання лише в межах Радянського Союзу. Наша партія і Радянська держава здійснюють широку програму підготовки національних кадрів інтелігенції для слаборозвинених країн. Тільки в університеті Дружби народів ім. Патріса Лумумби, створеного у 1960 р. в Москві для підготовки спеціалістів з країн Азії, Африки, Латинської Америки і Арабського Сходу, навчаються студенти з 46 країн світу. У 1965 р. університет вручив дипломи інженерів, фізиків, математиків, філологів, юристів, економістів та інших спеціалістів своїм першим випускникам.

Результати політики КПРС, яка стимулює відносини дружби та співробітництва між націями у розв'язанні всіх питань соціалістичного та комуністичного будівництва, очевидні. Тепер у 800 вищих учбових закладах СРСР тільки на стаціонарі навчається 4580 тис. студентів [28, 190], які представляють практично всі національності і народності нашої країни.

Але навіть ці досить очевидні і красномовні факти не стимулюють наших ідеологічних противників від явного перекручування і ворожого тлумачення цього питання. Вони геть із шкіри лізуть, щоб довести, наприклад, що в Радянському Союзі існує національна дискримінація у підготовці кадрів спеціалістів, особливо наукових робітників. «Проблемам» насильницької русифікації в радянській вищій школі, описові обмежень можливостей щодо набуття вищої освіти національними меншостями у радянській Росії присвячена книга запеклого американського антикомуніста Ніколаса де Вітта «Освіта і використання спеціалістів в СРСР» [32, 358]. Йому підспівує його колега в ремеслі К. Колгров, який висловлює особливу заклопотаність з приводу мусульманських народів СРСР, а також естонців, латишів і литовців, яким ніби обмежується доступ у наші вищі учбові заклади, і особливо в науку [32, 22].

Особливо великий галас в останні роки здійснено на Заході з так званого «єврейського питання», яке нібито полягає в існуванні дискримінації євреїв в Радянському Союзі.

Радянська дійсність повністю спростовує ці злісні вигадки. В додаток до викладених вище матеріалів, які досить переконливо говорять самі за себе, можна навести ще ряд загально-відомих статистичних даних, які безпосередньо стосуються порушених питань. Кількість наукових працівників литовської національності, наприклад, за останні 20 років зросла більш ніж у 6 разів і в 1969 р. становила 7482 чол.; у 1950 р. налічува-

лося 1297 чол. наукових працівників серед татар, а в 1970 р. — 10899 чол., тобто кількість їх зросла у 8 разів [18, 696].

Щодо євреїв, яким нібито в нашій країні чиняться неймовірні перешкоди на шляху до вищої освіти і науки [34, 190 — 192], то знову такі цифри і факти рішуче спростовують цю дику нісенітницю. На 1 січня 1970 р. євреї становили 8% загального числа наукових кадрів країни і за кількістю наукових працівників посідали третє місце серед народів СРСР [18, 696]. Вже ці конкретні дані доводять повну неспроможність та безпідставність антикомуністичної пропаганди.

Підготовка кадрів національної інтелігенції, забезпечення максимальних умов для набуття вищої і середньої спеціальної освіти представниками всіх націй і народностей країни є одним з найвирішальних факторів, які сприяють як всебічному розвитку кожної з братерських радянських республік, так і їх дальшому поступовому зближенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України. Київ, 1971.
3. Х. Акназаров. Формирование советской интеллигенции (на материалах Казахской ССР). Автореф. канд. дис., 1954.
4. А. К. Валиев. Формирование и развитие советской национальной интеллигенции в Средней Азии. Ташкент, 1966.
5. А. К. Валиев. Формирование советской национальной интеллигенции и ее социальная роль. Докт. дис., Ташкент, 1967.
6. «Вестник статистики», 1971, № 8.
7. А. К. Григорьянц. Формирование и развитие технической интеллигенции Армении (1920 — 1965). Ереван, 1966.
8. И. Илюшин, С. Умрейко. Народное образование в Белорусской ССР. Минск, 1961.
9. «История СССР», 1968, № 2.
10. Т. Н. Кары-Ниязов. Очерки истории культуры советского Узбекистана. М., 1955.
11. Газ. «Красное знамя», 21 марта 1970 г.
12. Ю. О. Курносоев. Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих. К., «Наукова думка», 1968.
13. Ленінське вчення про культурну революцію та його здійснення на Україні. Вид-во КДУ, К., 1970.
14. Газ. «Молодежь Тувы», 11 жовтня 1949 р.
15. Музей історії Харківського державного університету, ф. VI, оп. 1, од. зб. 9, л. 214.
16. Музей історії Харківського державного університету, ф. II, оп. 2, од. зб. 1-а, л. 109.
17. И. О. Обидов. История развития народного образования в Таджикской ССР. Душанбе, 1968.
18. Народное хозяйство СССР в 1969 г. «Статистика», М., 1970.
19. Поточний архів відділу кадрів Харківського держуніверситету.
20. Поточний архів студентського відділу кадрів ХДУ.
21. Поточний архів ХГПІ ім. Сковороди (відділ кадрів).
22. Газ. «Правда», 19 серпня 1970 р.
23. Газ. «Правда», 17 квітня 1971 р.
24. Просвещение в странах мира. Изд. «Просвещение», М., 1967.

25. А. И. Сембаев. История развития советской школы в Казахстане. Алма-Ата, 1962.
26. Советская интеллигенция (история формирования и роста, 1917 — 1965 гг.). Изд-во «Мысль», М., 1968.
27. «Советская педагогика», 1967, № 6.
28. СССР в цифрах в 1970 г. «Статистика», М., 1971.
29. Учені вузів Української РСР. К., 1968.
30. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. Изд-во ХГУ, 1955.
31. Е. Ходжаев. Коммунизм и интеллигенция. Ашхабад, 1962.
32. Education and Professional Employment in the USSR. Nicolas de Witt. Russian Research center Harward University National Science Foundation, 1961, p. 358
33. K. Colegrove. Democracy versus communism, Princeton, 1958, p. 22.
34. «Russian Review», 1961, v. 20, № 1, p. 197, 1965, v. 24, № 2, pp. 190—192.

ДО ПИТАННЯ ПРО МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ МАСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АПАРАТУ УПРАВЛІННЯ

А. М. Перепелиця

За 50 років існування СРСР народи нашої країни надбали величезного досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва. Цей досвід має не місцеве, не національне, а міжнародне значення. Збуваються слова В. І. Леніна про те, що радянський досвід «увійшов в історію, як завоювання соціалізму, і на цьому досвіді майбутня міжнародна революція споруджуватиме свою соціалістичну будову» [1, 27, 368].

Антикомуністи намагаються опорочити перед усім світом наш досвід, перекручують діяльність КПРС і Радянської держави, зводять наклепи на методи і результати будівництва нового суспільства, намагаються довести, що основні риси радянського досвіду мають чисто місцевий, «російський» характер і не підходять до умов інших країн. Сказане пояснює, чому саме слід вивчати і розповсюджувати радянський досвід.

Ця стаття присвячена висвітленню радянського досвіду організації масового контролю за діяльністю апарату управління.

Радянська держава першою після Паризької Комуні подолала розрив між державою і народом. Ради з перших днів свого існування стали органами влади самих трудящих, доступними і близькими їм. Державний апарат перестав бути чужим, таким, що стоїть над народом.

Одним із проявів справжнього демократизму радянської влади, могутнім засобом її дальшого удосконалення та залучення трудящих до громадсько-політичної діяльності є широка участь народу в контролі за роботою апарату управління.

У нашій країні накоплено великий і цінний досвід такої роботи. На його міжнародне значення вказував у свій час В. В. Куй-

бишев. «Архів наркомату РСІ, — говорив він у 1925 р., — являє собою надзвичайно цінний матеріал, який дасть можливість написати справжню історію розвитку наших установ... Все це колосальної ваги історичне завдання, важливе не тільки для нас, але й для тих країн, де знову доведеться пережити початковий період розвитку Радянської влади» [8, 22].

Основні риси радянського досвіду зводяться до того, що в нашій країні незабаром після революції була створена система соціалістичного контролю, яка поєднувала партійний, державний і громадський контроль (ЦКК — НК РСІ). Організаційні форми контролю на різних етапах розвитку радянського суспільства були неоднаковими, але керівна роль в них завжди належала Комуністичній партії. Це виявлялося насамперед в тому, що партія добирала керівні кадри для контрольних органів. У перехідний період від капіталізму до соціалізму навіть в умовах гострої нестачі кваліфікованих партійних кадрів на роботу в органи контролю в різні роки партія посилала таких досвідчених комуністів як Г. К. Орджонікідзе, В. В. Куйбишев, К. О. Каркіж, В. П. Затонський, Р. Я. Терехов та інших відомих працівників партії. Керівні пости в контрольних органах партія завжди зберігала в своїх руках. У 1928 р. число комуністів і комсомольців у центральних органах партдержконтролю республіки по відношенню до загальної кількості співробітників становило понад 60% [12, 4]. В сучасному апараті Комітету народного контролю СРСР всі 369 відповідальних працівників є членами КПРС, 98% з них мають вищу освіту [7, 172].

Партійне керівництво виявляється і в тому, що саме партія визначає основні напрями і форми діяльності органів контролю, їх завдання на різних етапах соціалістичного і комуністичного будівництва.

Важливе завдання партійних органів полягає в тому, щоб виключити спроби окремих працівників ухилитись від відповідальності за допущені зловживання чи помилки. Обов'язок партійних органів суворо стежити за тим, щоб на місцях не потурали комуністам, що провинилися. Партія, вказував Г. К. Орджонікідзе, мусить «не щадити жодного, хто не хоче боротись з недоліками і виправляти помилки... слід витягувати бюрократів на світ божий і, «незважаючи на особи», всенародно їх бичувати» [10, 4].

Радянський досвід дозволяє визначити основні напрями діяльності, головні завдання органів контролю на різних етапах розвитку соціалістичного суспільства. У відповідності до вказівок КПРС діяльність партійного, державного і громадського контролю здійснюється в таких основних напрямках: контроль за виконанням органами державного управління директив партії та уряду; сприяння зміцненню державної дисципліни; раціоналізація державного апарату та боротьба за режим економії;

контроль за станом розгляду заяв і скарг громадян; боротьба з бюрократизмом та тяганиною.

Всі ці питання органи контролю постійно тримають в центрі своєї уваги. На окремих етапах розвитку радянського суспільства на перший план висувається та чи інша сторона їх діяльності. Так, у перехідний період від капіталізму до соціалізму особливе значення мав контроль за тим, як апарат управління здійснює класову політику робітничого класу, бореться за зміцнення союзу робітників і селян, за придрушення опору повалених класів, перевиховання і залучення трудящих мас до активної участі в будівництві соціалізму.

Це обумовлювалось економічною і соціальною структурою суспільства того часу, зокрема тим, що в апараті управління була значна частина людей, які вороже ставились до соціалізму. Наприклад, в апараті Київського земельного управління в 1929 р. комуністи становили лише 4,6%, а колишні царські чиновники, офіцери і вихідці з поміщиків — 19% [9, 9]. У Харкові — тогочасній столиці України — того ж року було зібрано відомості про соціальне походження працівників 47 основних республіканських державних установ. Виявилось, що лише 10,7 з них — вихідці із робітників [5, 1—2]. Через такий склад службовців серед них було немало таких, які перекручували політику робітничого класу. Перевірка показала, що органи соціального забезпечення, наприклад, відмовили в пенсії робітникові — учасникові героїчної оборони заводу «Арсенал» [13, 37], а тим часом призначили пенсії колишньому царському генералові, поліцейському, голові судової палати і іншим «колишнім» [6, 15]. Саме цим викликалися періодичні масові чистки державного апарату, проведення яких покладалося на органи контролю.

Радянський досвід вчить, що контроль у соціалістичному суспільстві повинен бути тільки масовим, демократичним. Саме виходячи з вказівок В. І. Леніна, партія визначала, що: «Всяка інша «боротьба з бюрократизмом», яка не спирається на активність і самодіяльність робітничого класу, яка намагається підмінити контроль самих робітників і селян діяльністю самого тільки того чи іншого апарату, хоча б найсумліннішого, не може дати ніяких серйозних результатів у справі дійсного поліпшення і корінної перебудови державного апарату» [2, 560].

За 55 років існування Радянської влади в нашій країні виникли різноманітні форми і методи залучення мас до здійснення громадського контролю. Полягають вони в тому, що до складу контрольних органів обираються чи вводяться представники партійних, профспілкових, комсомольських організацій; створюються групи і пости народного контролю, бюро скарг; проводяться масові рейди; випускаються листки народного контролю та радіогазети; організуються загони «легкої кавалерії та пости «комсомольського прожектора» та ін.

Створення системи масового контролю відбувалося у нас не гладко, цей процес був сповнений пошуків, супроводжувався помилками. Багато шкоди завдавав і завдає формалізм. У середині 30-х років було помилково вирішено відмовитися від залучення громадськості до участі в роботі комісій партійного і радянського контролю. Проте, за деякими винятками, протягом усієї історії радянського суспільства в країні функціонував масовий громадський контроль за діяльністю органів управління.

З розвитком економічної і соціально-класової структури суспільства розвивається і змінюється, як про це свідчить досвід СРСР, і політична організація суспільства, в тому числі й системи контролю. В розвиненому соціалістичному суспільстві деякі функції контрольних органів відпадають, зокрема, подолання опору експлуататорських класів, розширяється соціальна база контролю, із переважно робітничого, яким він був у перші роки Радянської влади, він перетворюється на контроль всього народу, народний. До участі в ньому тепер залучаються представники всіх соціальних верств населення. В перехідний період, як відомо, залучення службовців до контролю обмежувалось [1, 30, 271].

У період будівництва комунізму значення масового контролю за діяльністю апарату управління зросло. Це обумовлюється необхідністю повсякчас поліпшувати діяльність апарату управління. «Успішне розв'язання завдань, які стоять перед нами, — відзначав Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові КПРС, — передбачає чітку, злагоджену роботу державного апарату» [3, 89]. В удосконаленні апарату управління, як і раніше, значна роль належить громадському контролю за діяльністю апарату управління зросло. Це обумовлюється щоб ленинські ідеї про постійний і дійовий контроль з боку широких мас неухильно перетворювалися в життя [3, 90].

Можливості трудящих по-справжньому брати участь в управлінні державою зросли в зв'язку з об'єктивними змінами, що відбуваються в суспільстві. В країні відбувається процес подолання істотних відмінностей між робітничим класом і колгоспним селянством, між містом і селом, розумовою і фізичною працею; підвищується культурно-освітній рівень мас, добробут, збільшується кількість вільного часу. За таких умов зростає значення суб'єктивного фактора, зокрема, роботи партійних і державних установ та громадських організацій, спрямованої на залучення трудящих до громадсько-політичної діяльності; удосконалення форм і методів роботи самих органів народного контролю.

Досвід КПРС і Радянської держави щодо народного контролю має міжнародний характер, оскільки основні його риси повторюються в інших соціалістичних країнах. Про це, зокрема, свідчить той факт, що в усіх європейських соціалістичних країнах (за винятком Югославії) існують органи контролю. Нази-

ваються вони по-різному: в Болгарії — Комітет народного контролю, в НДР — Комітет робітничо-селянської інспекції при ЦК СЄПН і Раді Міністрів республіки, в Чехословаччині — Центральна комісія народного контролю і статистики, в Угорщині — Центральна і місцеві комісії народного контролю.

У органах контролю соціалістичних країн знайшли своє відображення перевірені радянською практикою ленінські принципи контролю: керівництво комуністичної партії, масовість, гласність тощо.

Як і в Радянському Союзі, в соціалістичних країнах керівництво органами контролю належить комуністичним партіям. У постанові ЦК КП Болгарії про створення системи соціалістичного контролю відзначалося, що органи контролю є помічниками партії в керівництві народним господарством і громадським життям [4, 20]. «Діяльність комісії народного контролю, — говориться в постанові XII з'їзду Компартії Чехословаччини, — розгортається в тісному співробітництві з партійними органами і під їх керівництвом» [4, 123].

Про міжнародне значення радянського досвіду свідчать і основні напрями діяльності органів контролю країн соціалістичного табору, і їх завдання, що в основному збігаються з завданнями, які розв'язувалися на відповідних етапах соціалістичного будівництва в нашій країні. Так, в Угорщині Закон про народний контроль головними завданнями цих органів визначає: зміцнення народно-демократичного ладу, контроль за додержанням державної дисципліни, розкриття зловживань, викриття та усунення ворожих та бюрократичних елементів [4, 34].

Пленум ЦК КП Болгарії, розглянувши в травні 1963 р. питання «Про дальше удосконалення і підвищення ефективності партійного і державного керівництва народним господарством», за головне завдання партійного і державного контролю визнав: перевірку виконання органами управління рішень партії та уряду; боротьбу з порушниками партійної і державної дисципліни та соціалістичної законності; викриття та покарання бюрократів; створення нестерпних умов для шахраїв, хабарників, дармоїдів; запобігання самої можливості порушень дисципліни і законності, здешевлення адміністративно-управлінського апарату, виховання кадрів [4, 19].

У практиці народного контролю інших соціалістичних країн дістав своє відображення ленінський принцип масовості контролю. До складу контрольних органів цих країн входять представники комуністичної партії, профспілкових, молодіжних, жіночих громадських організацій, робітники, селяни, службовці, спеціалісти різних галузей знань. Так, до складу Комітету робітничо-селянської інспекції НДР поряд з штатними працівниками комітету входять представники СЄПН, профспілок, Союзу вільної німецької молоді, Демократичної спілки жінок, робітники, кооперовані селяни, представники інтелігенції. До складу

комітету народного контролю Болгарії також входять представники різних громадських організацій. На підприємствах, в установах, у селах функціонують комісії народного контролю, члени яких обираються на зборах трудящих.

На відміну від радянських органів контролю в інших соціалістичних країнах до складу центральних і місцевих контрольних органів входять представники демократичних партій і організацій, що співробітничать з комуністичними партіями, а також представники таких масових організацій трудящих як Національний фронт (НДР), Вітчизняний фронт (Болгарія, Угорщина).

Із завершенням будівництва соціалізму, зміцненням соціально-політичної єдності суспільства у соціалістичних країнах поступово складаються передумови для дальшого розвитку соціалістичної демократії, в тому числі і в сфері контролю. Саме внаслідок цього, наприклад, VI з'їзд СЕПН припинив діяльність Центральної комісії державного контролю і замість неї створив робітничо-селянську інспекцію НДР, яка функціонує на значно ширшій соціальній основі. В Болгарії органи партійно-державного контролю були перетворені на органи народного контролю. В сучасних умовах у соціалістичних країнах стало можливим залучення до виконання контрольних функцій представників усіх верств населення без будь-яких соціалістичних обмежень.

Про широке використання радянського досвіду свідчить і те, що в усіх соціалістичних країнах, як правило, використовуються такі самі методи і форми залучення трудящих до громадського контролю, які вперше були застосовані в Радянському Союзі. Таким чином, ленінська ідея масовості контролю, підтверджена практикою соціалістичного будівництва в нашій країні, набула застосування і розвитку в інших соціалістичних країнах, хоча конкретні форми залучення трудящих до участі в роботі контрольних органів у цих країнах мають свої особливості.

У практиці організації і діяльності контрольних систем деяких соціалістичних країн знайшли втілення окремі риси радянського досвіду, які в свій час відіграли певну роль у розвитку радянської держави. Так, у Болгарії, як і в Радянському Союзі, значний час існували органи партійно-державного контролю. В інших країнах контрольні органи будувались на інших організаційних принципах.

Відомо також, що в 1920 — 1930 рр. радянські органи партдержконтролю значною мірою були незалежними від місцевих партійних і державних органів. Це виражалось в тому, що Центральна Контрольна Комісія партії, наприклад, була відповідальною лише перед з'їздом партії, а члени контрольних комісій не могли одночасно бути членами парткомів або займати відповідальні адміністративні посади [2, 512]. У Центральній Контрольній Комісії, що відповідала лише перед з'їздом партії, В. І. Ленін бачив установу, здатну «на ділі протистояти місце-

вим впливам, місцевому і всякому бюрократизмові» [1, 33, 310]. Таку незалежність рішуче відстоював і В. В. Куйбишев, що значний час очолював органи партдержконтролю Радянської держави [10, 31].

Постановами вищих партійних органів і законодавством ряду соціалістичних країн також передбачена деяка незалежність контрольних органів від місцевих керівних установ. Комітет робітничо-селянської інспекції НДР і його органи «працюють, — як записано в рішенні ЦК СЕПН і Ради Міністрів НДР, — незалежно від керівництва і керівників партійних, державних і господарських органів, підприємств і установ» [4, 63]. Законодавством Угорської Народної Республіки передбачено, що член комісії народного контролю не може бути одночасно членом виконкому, діючого на тій же території. В перевірках, які здійснює народний контроль, не має права брати участь особа, що займає керівну посаду в установі, що перевіряється [4, 38].

Особливістю діяльності контрольних органів деяких соціалістичних країн є те, що члени їх зараз же після обрання, у відповідності з традиціями своїх країн, присягають органам державної влади. Наприклад, в Угорщині існує такий текст присяги: «Я... присягаю на вірність Угорській Народній республіці і її Конституції, обіцяю дотримуватись законів..., зберігати державну і службову таємницю, виконувати сумлінно всі свої обов'язки..., служити справі процвітання нашої соціалістичної Батьківщини, оберігати надбання нашого трудящого народу, використовуючи для цього всі свої сили і знання» [4, 40].

Отже, радянський досвід організації масового контролю за діяльністю апарату управління має міжнародне значення. Він певною мірою став основою розвитку народного контролю всіх соціалістичних країн. Радянський досвід використовується комуністичними партіями по-різному, в залежності від конкретних умов кожної країни. Проте, незважаючи на деякі відмінності в назвах, формах організації, методах залучення трудящих, принципові основи організації і діяльності системи соціалістичного контролю в усіх соціалістичних країнах однакові. Вони базуються на ленінських принципах контролю, які вперше були втілені в практиці КПРС і Радянської держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. т. 27, 30, 33.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС, ч. II, Держполітвидав УРСР, К., 1954.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав УРСР, К., 1971.
4. Народный контроль в европейских социалистических странах. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965.
5. Бюлетень ЦКК КП(б)У і НК РСІ УРСР, 1929, № 1—2.
6. Г. Григорьев и Л. Житомирский. Чистка совпарата и рабочий контроль. БИП, Одесса, 1930.

7. Г. В. Залужный. Народный контроль в современных условиях. Изд-во «Мысль», М., 1970.
8. Г. В. Куйбышева, О. А. Лежава та ін. «В. В. Куйбышев». Біографія. Госполитиздат, М., 1966.
9. Ф. Кінжолов. Легка кавалерія РСІ в боротьбі проти бюрократизму. Держвидав УРСР, 1929.
10. ЦПА, ІМЛ, ф. 79, оп. 1, спр. 315; ф. 85, оп. 27, спр. 18.
11. ПА Харківського обкому КП України, ф. 4852, спр. 17.
12. ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 6, спр. 96.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ СТРУКТУРИ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Г. М. Гук

I

Марксистсько-ленінський підхід до нових явищ дійсності, що дістав своє яскраве виявлення у документах XXIV з'їзду КПРС, дає надійну методологічну основу для дослідження діалектики взаємодії соціально-класової структури радянського суспільства та зміцнення і розвитку соціалістичної держави.

Відзначаючи, що до важливих соціальних змін нашого суспільства відноситься даліше зближення робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, Л. І. Брежнев у Звітній доповіді Центрального Комітету Комуністичної партії XXIV з'їздові КПРС підкреслив, що «цей процес стає все помітнішим» [3, 91]. Про це наочно свідчить даліше зміцнення єдності радянського народу, підвищення його суспільно-політичної активності, що знаходить своє втілення у вдосконаленні і поглибленні соціалістичної демократії, зміст і суть якої полягає у все ширшому залученні трудящих до управління справами держави і суспільства.

Підсумки величезної і різноманітної діяльності Комуністичної партії, які підбив XXIV з'їзд КПРС, дають багатий матеріал для важливих висновків і узагальнень у цій галузі. Головний з них — глибинна сутність процесу розвитку і вдосконалення соціалістичної держави, що в кінцевому підсумку веде до переростання її у комуністичне суспільне самоврядування, — полягає в тому, що він означає зміни в певному аспекті соціально-класової структури радянського суспільства, являє собою один з найважливіших напрямків формування комуністичної соціальної однорідності.

Як справедливо зауважує Ю. Е. Волков, у нашій літературі майже не розглядається проблема впливу змін, що відбуваються у соціально-класовій структурі суспільства, на розвиток соціалістичної держави [4, 230]. Тому нам здається актуальною

спроба створити наукову модель, яка відбивала б механізм цього впливу в соціологічних категоріях.

Для розв'язання цього завдання необхідне насамперед глибоке дослідження суті, закономірностей і тенденцій розвитку соціально-класової структури радянського суспільства і соціалістичної держави. Узагальнення і систематизація добутих даних дають можливість визначити ті основні «вузли», де нагромаджуються певні кількісні і якісні зміни в соціальній структурі суспільства, які роблять перетворюючий вплив на структуру і методи діяльності інститутів державності, держави в цілому.

У зв'язку з цим модель механізму взаємодії соціальної структури радянського суспільства і соціалістичної держави нам уявляється такою, яка складається з ряду елементів: 1) галузь економічних інтересів, що «переводять» дії економічних законів у цілі і прагнення людей; 2) галузь політичних інтересів, які надають певної спрямованості цим устремлінням; 3) соціально-психологічна сфера життя, яка акумулює всі зміни у свідомості, психології класів та інших соціальних груп при здійсненні їх інтересів; 4) сфера суспільно-політичної активності, зростання якої визначається відповідними змінами в соціально-психологічному обличчі класів і інших соціальних груп; 5) напрямки і форми демократизації державного апарату, які відбивають активізацію суспільно-політичної діяльності класів, соціальних шарів та груп населення.

Між цими елементами функціонують прямі і зворотні зв'язки, які є свідченням їх взаємовпливу та взаємодії.

Обсяг цієї статті не дозволяє дати повну характеристику усіх вказаних елементів та зв'язків, що існують між ними. Через те ми обмежуємося спробою розкрити зміст і встановити взаємозв'язок елементів, виділених нами при дослідженні соціально-класової структури радянського суспільства, а саме: економічних і політичних інтересів класів та інших соціальних груп, здійснення яких викликає певні зміни в їх соціально-психологічному обличчі, а також показати вплив цих змін на активізацію їх суспільно-політичної діяльності.

II

Соціальне становище будь-якого класу, соціальної групи характеризується перш за все їх потребами і інтересами, зумовленими матеріальними умовами життя суспільства. Потреби людини, що існують як потяг до певного предмета, об'єкта і визначають її поведінку та переживання, найглибше проникають у сферу матеріального виробництва. Тому К. Маркс визначив їх як «ідеальний, внутрішньо спонукальний мотив» діяльності, її передумова [1, 12, 675].

На основі суспільних потреб виникають і формуються інтереси класів і інших соціальних груп суспільства. Отже, потреби

стають головним змістом інтересів, які включають до себе також шляхи і засоби їх задоволення, перспективи розвитку. Інтереси являють собою єдність об'єктивного і суб'єктивного моментів.

Об'єктивний момент інтересу характеризується соціальним становищем класу, тобто всією сукупністю його суспільних зв'язків з іншими соціальними групами. Суб'єктивний момент — це ті ідеальні спонукальні сили психологічного і ідеологічного характеру, що виступають як мотиви соціальних дій людей. Суб'єктивна сторона інтересу виражає потреби у формі спрямування психіки і поведінки людей, які прагнуть до його задоволення. К. Маркс і Ф. Енгельс неодноразово підкреслювали, що інтереси прогресивних класів є джерелом і рушієм усякого прогресу.

Інтереси можуть бути найрізноманітнішими в залежності від того, якою є сфера їх дії і спрямованості, хто їх носій. Якщо в першому випадку інтереси поділяються на економічні, політичні та духовні, то в другому — на особисті, класові (соціальні) і суспільні.

Економічні інтереси, що діють у галузі виробництва і споживання, є основною спонукальною силою поведінки і дії людей. Соціалізм, докорінно перетворюючи характер суспільного виробництва і становище трудящих, уперше в історії породжує справді загальнонародний інтерес, мета якого — примноження суспільних багатств, які створюють матеріальні передумови для всебічного і гарантованого розвитку всіх членів суспільства. На основі реалізації загальнонародного інтересу здійснюються й особисті, класові інтереси трудящих, зумовлені істотними відмінностями, що збереглися між класами та іншими соціальними групами населення, між містом і селом, працівниками розумової і фізичної праці.

Найбільш концентровано і узагальнено економічні інтереси виражені в політиці, тому спільності економічних інтересів відповідає і єдиний політичний інтерес усього радянського народу. А оскільки політичні інтереси — це інтереси державної влади, то змістом їх є подальше зміцнення і демократизація радянського державного ладу, який найкраще забезпечує розвиток соціалістичної економіки. Визначаючи діалектичний взаємозв'язок економіки і демократії, В. І. Ленін писав, що «окремо взятий», ніякий демократизм не дасть соціалізму, але в житті демократизм ніколи не буде «взятий окремо», а буде «взятий разом», справляти свій вплив і на економіку, підштовхувати її перетворення, підпадати під вплив економічного розвитку і. т. п. Така діалектика живої історії» [2, 25, 411].

Однак політичні інтереси виражають не тільки загальні економічні інтереси, але й духовні потреби соціалістичного суспільства, пануючі в ньому комуністичні ідеї, що є одним з рушійних стимулів творчої активності всього радянського народу.

Політичні інтереси, пов'язані з відносинами класів, діяль-

ністю Комуністичної партії, Радянської держави полягають у заінтересованості правильного регулювання цих відносин, всебічного врахування загальних, класових та інших групових інтересів. У зв'язку з цим, політичні інтереси надають соціальній діяльності людей, їх цілям і устремлінням певної спрямованості, що виражається в розвитку і вдосконаленні соціалістичної демократії як форми політичної системи суспільства і, зокрема, її найважливішої частини — соціалістичної держави, яка є знаряддям перетворення всіх сторін суспільного життя.

III

Соціальне становище класу, соціальної групи характеризується не тільки рівнем розвитку потреб та інтересів, але й способами їх задоволення. А оскільки організація діяльності соціальних груп суспільства, спрямованої на задоволення їх інтересів, закономірно пов'язана з побудовою їх свідомості, остільки їх соціальне становище визначає межі їх свідомості, яка відбиває те, з чим вони стикаються в своєму повсякденному житті і диференціює предмети і об'єкти, що відбиваються за ступенем значущості. Найбільш значущі з них стають змістом мотивів цілеспрямованої практичної діяльності класів і інших соціальних груп.

Сполучною ланкою між процесом відображення дійсності і практичною діяльністю людей щодо зміни цієї дійсності є стан суспільної свідомості.

Практична діяльність людей, що здійснює їх інтереси, породжує політичні, правові, моральні та інші відносини, які регулюються відповідними формами суспільної свідомості, що своїми специфічними засобами і способами покликані виховувати, формувати і спрямовувати поведінку людей. Але в житті ці відносини ніколи не трапляються в чистому вигляді, вони перетинаються, переплітаються, а через те й різні форми суспільної свідомості також перебувають у тісному взаємовпливі, взаємодії. Результатом цієї взаємодії є певна духовна освіта, що виступає як стан суспільної свідомості, глибоко впливаючи на свідомість людей, їх переконання, почуття і думки. При цьому ті чи інші елементи суспільної свідомості можуть посідати в ній домінуючи становище, пронизувати весь її зміст і, таким чином робити визначальний вплив на свідомість особи, класу, суспільства.

Так, наприклад, переважання політичних ідей і поглядів у період соціалістичного будівництва визначило нове ставлення трудящих до держави. Об'єктивна необхідність створення і зміцнення держави диктатури пролетаріату як знаряддя перетворення суспільства на соціалістичних засадах, зумовила активну участь мас у його діяльності. Тепер необхідність успішного розв'язання завдань комуністичного будівництва все більше висуває на перший план ідеї громадськості, громадянськості, що надає участі мас в управлінні державними справами якісно

нових рис: додержання і дальший розвиток демократичних принципів управління державою, господарським і культурним будівництвом; боротьба з бюрократизмом і адмініструванням; підвищення відповідальності кожного за справу побудови комунізму. Але слід відзначити, що провідні ідеї суспільної свідомості відбиваються в кожному класі, соціальній верстві через призму специфічних умов, у яких вони живуть, по-різному.

Якщо стан суспільної свідомості глибоко впливає на практичну діяльність людей, то безпосередніший вплив на неї роблять психологічні та ідеологічні фактори, що виступають як спонукальні сили або мотиви діяльності, спрямованої на здійснення різноманітних інтересів.

Психологічний фактор, що поєднує політичні, правові, моральні та інші почуттєво-образні уявлення про оточуючу дійсність у формі переконань, вірувань, соціальних настанов на сприйняття дійсності, виконує емоційно-вольову функцію, тобто стимулює і формує поведінку людей у їх практичній діяльності.

Ідеологічний фактор, змістом якого є комуністичні погляди, ідеї, принципи, що оцінюють дійсність з позицій корінних інтересів усього суспільства, виконує функцію виховання свідомості, почуття спільності, визначає конкретну мету діяльності класів, соціальної групи і суспільства в цілому.

Взаємодіючи, взаємопроникаючи і доповнюючи один одного, психологічні і ідеологічні елементи беруть участь у формуванні цілісного соціально-психологічного обличчя кожної соціальної групи, яке зумовлює у членів цієї спільності готовність сприймати те чи інше явище у певному світлі, орієнтує у життєвій ситуації з певних позицій, дає йому соціальні настанови, ціннісну орієнтацію.

Таким чином, у конкретній практичній діяльності кожний клас, соціальна група, індивід виражають свою волю, детерміновану економічною необхідністю, політичною спрямованістю, соціально-психологічними факторами.

IV

Задоволення зростаючих потреб і інтересів особи, класу змінює їх соціальне становище, тобто розширює їх суспільні зв'язки, породжує нові потреби і інтереси, способи їх максимального задоволення і, таким чином, реалізує момент перспективи розвитку, закладений в інтересі.

Зміна соціального становища класу, соціальної групи розширює і межі їх свідомості, яка відбиває вже більшу кількість різноманітних предметів і об'єктів, підхід до них робить диференційованішим, вибіркоким. Свідомість їх стає сприйнятливою до впливу суспільної свідомості, що виявляється у зростанні їхньої свідомості, переконаності, ідейної спрямованості, в активнішому відношенні до життя.

Змінюються також співвідношення психологічного і ідеоло-

гічного факторів у бік посилення ідеології. Все повніше засвоєння ідеології перетворююче впливає на психологію класу. По мірі ідейної зрілості він набуває якісно нових рис, його почуття і настрої стають усвідомленішими, міцнішими. Так, у період комуністичного будівництва ідеї і погляди комуністичної ідеології вплітаються в об'єктивні умови існування людей, що виробляє в психології класів, соціальних груп новий лад думок, змінює ставлення до праці, громадської власності, посилює усвідомленість суспільних інтересів, почуття колективізму, громадського обов'язку.

Отже, задоволення економічних, політичних і духовних інтересів класу змінює його соціальне становище, що тягне за собою відповідні зміни в його соціально-психологічному обличчі, які виражаються у формуванні нових ідейних, моральних та інших якостей, а ці якості сприяють активізації діяльності людей.

V

Суспільній природі людини органічно властива соціальна активність, спрямована на перетворення оточуючого середовища і разом з ним самої себе. Підкреслюючи, що така діяльність є однією з найяскравіших проявів якостей людини. К. Маркс писав, що державні функції є «не що інше, як способи існування і дії соціальних якостей людини» [1, 1, 242].

Однією з провідних форм соціальної діяльності є суспільно-політична, у рамках якої клас, соціальна група реалізують своє прагнення брати участь в управлінні суспільним і державним життям. Виходячи за межі оплачуваної професіональної праці, суспільно-політична діяльність характеризується високим ступенем добровільності і безвідплатності.

Природі соціалістичного суспільства органічно властива тенденція зростання обсягу суспільно-політичної діяльності мас. Пояснюється це тим, що через наближення соціально-економічного становища класів і соціальних шарів, породження спільних рис у їх соціально-психологічному обличчі формується і розвивається соціальна однорідність суспільства, що супроводжується поглибленням політичної і ідейної єдності всіх соціальних категорій трудящих. На цій основі підвищується загальна заінтересованість у дальшому зміцненні і вдосконаленні соціалістичної держави, яка виражається у прагненні взяти активнішу участь в управлінні державними справами.

Однак слід відзначити, що здійснення тенденції зростання суспільно-політичної діяльності у середовищі різних класів, соціальних груп і між ними відбувається не рівномірно, а це зумовлюється насамперед існуючими ще істотними відмінностями в їх праці, житті, побуті, рівні свідомості і культурного розвитку, кількості вільного часу тощо. Ці відмінності, з одного боку, надають різних можливостей класам, соціальним групам,

а з другого, — неоднаково використовуються ними для активної участі в суспільно-політичній діяльності.

Соціалістична демократія дає широкі можливості всім трудящим здійснювати свою політичну активність у двох формах: представницькій і безпосередньої демократії. Обидві форми перебувають у тісній взаємодії як у процесі вироблення державних рішень, так і у втіленні їх у життя, забезпечуючи тим самим участь народу і його масових організацій в управлінні державою.

Кожний клас, соціальна група реалізують свою політичну активність через ту з форм, яка більше відповідає рівню їх розвитку, свідомості, а також здатна швидше задовольняти їх найближчі інтереси.

Всебічний розвиток обох форм соціалістичної демократії, зумовлений підвищенням суспільно-політичної активності всіх класів і соціальних груп, об'єктивно вимагає таких змін у змісті, формах організації і методах роботи соціалістичної держави, які розширили б поле діяльності для зростаючої творчої активності мас. На практиці ці зміни виявляються у вдосконаленні структури державного апарату через раціональнішу організацію, здешевлення, а також скорочення шляхом широкого розвитку громадських засад, самодіяльних органів, передачі деяких функцій управління державних органів громадським організаціям. Поряд з цим змінюються й методи діяльності державного апарату в напрямку поступового звуження державного примусу, все більшого переважання методів переконання, виховання, організації, підвищення культури його роботи.

Ці процеси свідчать про те, що в рамках соціалістичної держави відбувається формування елементів самоврядування.

Таким чином, нам здається, що аналіз елементів, виявлених при вивченні соціально-класової структури радянського суспільства, дозволяє встановити не тільки прями, але й зворотні зв'язки між ними, які свідчать про поступове формування соціальної однорідності суспільства, а вона безпосередньо впливає на процес розвитку і вдосконалення соціалістичної держави на шляху її переростання у суспільне самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, 12.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 25.
3. Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального комітету КПРС, XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Політвидав УРСР, 1971.
4. Проблемы изменения социальной структуры советского общества. Изд-во «Наука», М., 1968.

ЗАГАЛЬНОНАРОДНА СОЦІАЛІСТИЧНА ВЛАДА

М. Г. Жуган

Досліджуючи політичні відносини буржуазного суспільства, К. Маркс прийшов до висновку, що політична влада регулює, з одного боку, антагоністичні класові суперечності, що існують

між трудящими масами і експлуататорами, а з другого боку, відносини, не зумовлені класовою диференціацією суспільства, тобто відносини, які породжуються загальнолюдською природою. Це так звані відносини, що випливають із «спільних справ». Маркс писав, що політична влада має дві сторони: «виконання спільних справ, що випливають з природи всякого суспільства, і специфічні функції, що випливають з протилежності між урядом і народними масами» [1, 393].

Довгий час специфіці влади, що обумовлена «спільними справами», не надавалось особливого значення. Вважалося, що ця сторона не відіграє істотної ролі в буржуазній державній машині. Але зараз, коли стало очевидним, що діяльність капіталістичної політичної влади далеко не вичерпується функцією придушення, становище значно змінилось. Так, у нашій науці на необхідність віднесення сторони влади, що впливає із «спільних справ» до числа істотних ознак політичної влади вперше вказав С. Л. Фукс: «...всупереч поглядів, що панує в нашій юридичній та філософській літературі, але не відповідає поглядам класиків марксизму-ленінізму, з числа істотних ознак держави не можна виключити і того, що вона є історично необхідною і єдино можливою формою організації класового суспільства для виконання спільних справ, які випливають з природи будь-якого суспільства» [6, 9].

Щодо соціалістичної влади, то вона теж не позбавлена двоїстості тому, що крім класових, у соціалістичному суспільстві, як і в усякому класовому суспільстві, існують і спільні інтереси, котрі для свого регулювання також вимагають публічної влади.

У цьому смислі не можна не погодитись з А. І. Корольовим, що поскільки при соціалізмі все ж таки існує поділ суспільства на класи, постільки повністю двоїстий характер влади ще подололий бути не може [6, 18].

Проте це, можливо, єдине визнання за соціалістичною владою двоїстого характеру було піддано критиці М. В. Черноголовкіним, на думку якого «всі функції соціалістичної держави є «виконання спільних справ», що «соціалістична держава не знає роздвоєння функцій (на спільні і специфічні державні функції), які властиві експлуаторській державі». Далі М. В. Черноголовкін твердить, що навіть диктатура пролетаріату не носить двоїстого характеру, оскільки виражає інтереси і волю трудящих [8; 14, 15]. Це вірно. Але диктатура пролетаріату не виражає інтересів експлуаторів і якщо у буржуазії і трудящих мас існують певною мірою спільні інтереси, то в перехідний період їх у даних класів бути не може, бо пануюча воля пролетаріату спрямована не на збереження буржуазії, а на її знищення. Двоїстість влади тут визначається не існуванням специфічних класових і спільних інтересів, а двома різними за характером видами класово-політичних відносин, що складаються між пролетаріатом і буржуазією, з одного боку, та

між пролетаріатом і трудовим селянством — з другого. Що ж до відносин влади пролетаріат — непролетарські трудящі маси, то вони теж до деякої міри мали двоїстий характер, оскільки ґрунтувались на спільних і специфічних класових інтересах. Але це була двоїстість зовсім іншого порядку, вона мала не загальний, як диктатура пролетаріату, а частковий характер.

Заперечення двоїстості, властивої загальнонародній владі, пов'язано, очевидно, з бажанням не допустити будь-якої подібності між соціалістичною владою і владою експлуататорських суспільств.

Класики марксизму-ленінізму розкрили суть і природу соціалістичної політичної влади, показали її корінну відмінність від влади антагоністичних формацій. На цьому немає потреби зупинятися, слід тільки підкреслити, що класики ніколи не заперечували того, що соціалістична влада, як і всяка політична влада взагалі, зумовлена поділом суспільства на класи, що вона покликана перш за все розв'язувати класові суперечності, а існування її обмежене існуванням класів. Саме в цьому загальнонародна влада має формальну подібність з будь-якою політичною владою.

Якщо ж усі функції загальнонародної влади є «спільні справи», як це пише М. В. Черноголовкін, то де ж тоді її специфічні класові функції? В чому ж тоді класова суть загальнонародної влади? І чим відрізняється вона від публічної влади в безкласовому суспільстві? Але двоїстий суперечливий характер розвитку властивий будь-якому явищу, в тому числі й загальнонародній владі. А необхідність виявлення суперечливої природи влади, її протилежних сторін, а потім розгляд їх в єдності, є основною вимогою процесу пізнання, оскільки рух пізнання до суті повинен іти через розкриття і простеження суперечностей. В. І. Ленін з приводу цього писав: «Умова пізнання всіх процесів світу в їх *«саморусі»*, в їх спонтанейному розвитку, в їх живому житті, є пізнання їх, як єдності протилежностей» [2, 346].

Тому заперечення двоїстості загальнонародної влади тільки заважає побачити її суперечність як джерело руху, пізнати генезис розвитку аж до її зникнення.

Двоїстий характер загальнонародної влади зумовлюється соціально-класовою структурою соціалістичного суспільства, яке можна розглядати як з точки зору класовості, так і з точки зору народності. Тобто, соціалістичне суспільство є соціально однорідним в тій мірі, в якій подолано міжкласові відмінності, досягнуто соціальної рівності, і класовим в тій мірі, в якій ці відмінності ще існують. Суперечність розвитку соціалістичного суспільства від класового до безкласового однорідного породжує як спільні, так і класові специфічні інтереси. Звідси випливає, що політична влада розвиненого соціалістичного суспільства, яка регулює відносини, пов'язані із задоволенням цих інтересів,

буде в той же час і загальнонародною і класовою, тобто вона здійснює як загальні, так і специфічні класові функції, які визначаються спільними і класовими інтересами, взаємодія яких являє собою досить складне явище. В. А. Конев і Л. А. Конєва визначають інтерес через співвідношення цілей. Так, наприклад, дія деякої групи (Γ_1) успішною буде тоді, коли вона врахує дії іншої групи (Γ_2), тобто встановить співвідношення своїх цілей з цілями іншої групи. Це відношення цілі Γ_1 до цілі Γ_2 і буде інтересом групи (Γ_1), а відношення цілі Γ_2 до цілі Γ_1 — інтересом (Γ_2).

Отже, роблять висновок вони, соціальний інтерес тієї чи іншої групи (класу) є відношення цілі даної групи до цілей інших груп, з якими вона взаємодіє [5, 142].

Класи, виступаючи елементами цілісної системи — соціалістичного суспільства, перебувають у взаємному зв'язку. Їх інтереси взаємообумовлені, а це означає, що задоволення специфічних класових інтересів здійснюється не ізольовано, а з урахуванням інтересів інших соціальних елементів. Загальнонародна влада виступає в ролі організуючої структури соціалістичного суспільства як цілісного організму. Внутрішнім змістом її соціального призначення є таке регулювання відносин між соціальними елементами та системою в цілому, щоб воно сприяло успішному розвитку всього суспільства, що залежить від розвитку його складових соціальних елементів. Але одні елементи повинні розвиватись у межах системи не безвідносно до інших елементів через те, що надмірний розвиток одних елементів може загальмувати розвиток інших, і навпаки, що може негативно відбитись на стані всього суспільства. Тому соціальне призначення загальнонародної влади вимагає такого регулювання класово-політичних відносин, яке б сприяло гармонійному розвитку класів та інших соціальних груп пропорційно їх соціальній ролі в системі.

У зв'язку з цим зрозуміло, що інтереси того чи іншого класу не завжди можуть бути задоволені в тій мірі, в якій він хотів би в той чи інший момент, бо перевага в задоволенні інтересів одного класу за рівних об'єктивних умов може ущемляти інтереси, а, отже, і гальмувати розвиток інших соціальних груп. Підпорядковуючи класові інтереси спільним, політична влада обмежує до деякої міри задоволення інтересів того чи іншого класу в тому випадку, якщо їх задоволення буде негативно відбиватися на розвитку інших соціальних груп, і, таким чином, суспільства в цілому.

Виходить своєрідна «об'єктивна поступка» з боку того чи іншого класу на користь іншого. Але це поступка не тільки на користь іншого класу, але, як відомо, і на користь всього суспільства, а звідси — і на користь класу, який поступився. Загальнонародна влада в цьому розумінні виконує функцію вирівнювання рівнів розвитку всіх соціальних елементів, чим сприяє зміцненню класового союзу і морально-політичній єд-

ності всього соціалістичного народу, успішному його розвитку до безкласового суспільства.

Таким чином, загальнонародна влада впливає перш за все із необхідності регулювання міжкласових неантагоністичних політичних відносин. Але, з другого боку, загальнонародна влада регулює також і відносини, не зумовлені класовою диференціацією суспільства. Ці відносини виникають із суспільного інтересу, із спільних потреб і цілей суспільства. Вони торкаються суспільства як системи в цілому. Розчленування системи на елементи показує, що соціалістичне суспільство, крім основних соціальних утворень — класів та інтелігенції — складається з відносно самостійних елементів щодо вказаних. Будучи первинними соціальними утвореннями в рамках даної системи — держави як територіальної спільності, вони повинні бути певним способом організовані, об'єднані між собою, тобто мати єдиний спосіб зв'язку — структуру, якою в даному випадку є загальнонародна влада. З точки зору системно-структурного аналізу організуюча роль загальнонародної влади визначається необхідністю регулювання відносин, що складаються як між первинними соціальними елементами соціалістичного суспільства, так і між суспільством як цілісною системою та кожним із елементів зокрема через те, що ніяка інша влада не може взяти на себе функцію організуючої структури всього соціалістичного суспільства.

У літературі, як правило, функції, що впливають із «спільних справ», називають загальносоціальними функціями. Термін «загальносоціальний» здається не зовсім вдалим через відсутність в літературі чіткого уявлення про місце соціальних відносин у системі суспільних відносин. Звідси «загальносоціальний» може виступати і від імені всього суспільства, і від імені тієї чи іншої соціальної групи як елемента суспільства. Тому загальнокласові — це теж загальносоціальні відносини. Тут вдалішим був би термін «некласові» відносини.

Загальнонародна влада регулює класові відносини, але не всі, а лише політичні, що виникають між класами з приводу устрою і використання державної влади. З іншого боку, загальнонародна влада регулює не лише класові, а й інші — некласові відносини, однак знову ж таки не всі, а тільки ті, що мають спільний характер. Ці дві функції — класово-політична і некласова, спільна, — і визначають двоїстий характер загальнонародної влади. Але суперечливі сторони загальнонародної влади, як і всякого явища, не рівноцінні за своєю роллю. Політичну природу загальнонародної влади визначають політичні відносини, регульовані нею; щодо відносин, які впливають з «спільних справ», то вони не мають політичної природи. Однак регулювання їх політичною владою, її методами і засобами огортає «спільні справи» політичною формою, чим надає їм політичного характеру.

Необхідність у розмежуванні сторін загальнонародної влади і з'ясування їх взаємодії має велике методологічне значення, зокрема, для визначення характеру здійснюваних політичною владою функцій. Так, Л. І. Каск вказує, що основною функцією загальнонародної влади, тобто тією, для здійснення якої вона й існує, є функція зміцнення союзу робітничого класу з селянством. На його думку, ця функція диктується необхідністю розв'язання неантагоністичних класовополітичних суперечностей, які існують між соціалістичними класами, що ж до інших функцій, зокрема, господарсько-організаторської і культурно-виховної, то вони не є специфічно державними: хоч вони і відрізняють соціалістичну державу від експлуаторських, але не відрізняють її від докласової і майбутньої безкласової комуністичної організації суспільної влади [4, 80], тобто, по Каску, господарсько-організаторська і культурно-виховна функції є «спільними справами».

М. В. Черноголовкін виступив з різкою критикою цих міркувань, вказавши на те, що господарсько-організаторська і культурно-виховна функції є специфічно державними і не можуть бути «спільними справами», бо тоді їх необхідно було б поширити на експлуаторські держави. Він вважає, що існування соціалістичної держави диктується не тільки необхідністю регулювання єдиної, як вказує Л. І. Каск, функції зміцнення союзу робітничого класу з селянством, але й господарсько-організаторською і культурно-виховною функціями [8, 16, 17].

Але чому відсутність цих функцій в експлуаторських державах береться за аксіому? Навпаки, аналіз діяльності сучасних імперіалістичних держав свідчить про протилежне, і Л. І. Каск якраз переконливо доводить, що буржуазні держави все більшою і більшою мірою займаються регулюванням економічного і культурного життя своїх країн і що недооцінювати цей фактор не можна. І далі, навіть якби ці функції справді не були властиві експлуаторським державам, то з цього не слід було б робити висновків, що вони в соціалістичному суспільстві — специфічно державні. З другого боку, М. В. Черноголовкін намагається довести, ніби твердження Л. І. Каска про те, що здійснення функцій не зв'язаних з регулюванням класових суперечностей (маються на увазі господарсько-організаторська і культурно-виховна діяльність. — М. Ж.), не потребує існування держави, суперечить реальній історії людського суспільства через те, що «функцію спільних робіт» (наприклад, будівництво іригаційних споруд на сході) могла виконувати тільки держава з її централізованою владою [18, 17]. Але ці функції насправді не потребували держави, вони потребували тільки публічної влади, яка не тотожна політичній владі, оскільки є атрибут всякого суспільства, інакше воно не змогло б існувати як цілісна система. І здійснення іригаційних робіт в докласовому суспільстві не відбувалося зовсім не тому, що йому не була

властива політична влада, здатна забезпечити їх організацію, а тому, що низький рівень розвитку продуктивних сил навіть не висував цих завдань.

Таким чином, Л. І. Каск має рацію в тому, що функція управління економікою, культурою властива людському суспільству на всіх етапах його розвитку, що необхідність здійснення цих функцій диктується спільними людськими потребами.

Але цього ще не досить для твердження, що ці функції в класовому суспільстві випливають із «спільних справ». Останні визначаються не просто спільними потребами, а несуперечливими спільними потребами. Це головне. І дійсно, адже всі верстви класового суспільства мають потребу в управлінні економікою, в цьому і є їх спільна потреба, яка за характером є суперечливою і не може бути «спільною справою». Тому не все те, що випливає з природи будь-якого суспільства, має характер «спільних справ», а тільки те, що випливає з його спільної несуперечливої природи.

Функцію управління економікою класового суспільства укладовано від родового ладу, де вона визначалась «спільними справами» і здійснення якої пануючий клас взяв на себе. Із загальної справи вона перетворилась у часткову — стала справою тільки пануючого класу, хоча зовні виступала від імені всього суспільства. Норми права, створені політичною владою, їх функціонування саме і детермінується суперечливою соціально-економічною структурою класового суспільства. Тому влада як регулятор економічної сфери життя в класовому суспільстві не може бути позакласовою.

Щодо здійснення господарсько-організаторської функції загальнонародною владою в соціалістичному суспільстві, то вона теж не завжди є «спільними справами», а перш за все класовими, бо здійснюється не безвідносно до останніх і, природно, має специфічно політичний характер.

Класовий підхід яскраво виявляється не тільки в господарській діяльності Комуністичної партії і держави, але також і в галузі культури і виховання, оскільки здійснюючи цю функцію, партія піклується про підвищення загальноосвітнього і культурного рівня членів соціалістичного суспільства не взагалі, а керується перш за все класовим принципом. Наочний приклад цього — політика партії щодо формування соціального складу інтелігенції, що виявляється в регулюванні набору до вузів з урахуванням соціального походження.

Л. І. Каск, як зазначалось вище, до специфічних політичних функцій відносить тільки єдину функцію — зміцнення союзу робітничого класу з селянством. Так, це справедливо. Але що розуміє Л. І. Каск під цією функцією? Він говорить про неї абстрактно, не розкриваючи її змісту.

З нашої точки зору, здійснення господарсько-організаторської і культурно-виховної функцій має більш загальний зміст. Ці

функції і є основним засобом розв'язання класово-антагоністичних суперечностей. Господарсько-організаторська і культурно-виховна функція спрямовані насамперед на ліквідацію ще існуючих економічних і культурних відмінностей між робітничим класом і селянством, а це і є не що інше, як функція зміцнення класового союзу. Таким чином, виключення господарсько-організаторської функції із специфічно політичних функцій позбавляє функцію зміцнення союзу робітничого класу з селянством внутрішнього змісту і перетворює її у фікцію.

Але не вся господарська і культурна діяльність соціалістичної загальнонародної держави, здійснювана за допомогою політичної влади, має специфічно політичний характер. Значна частина цієї діяльності лежить поза класовими суперечностями, і, природно, що в цій частині вона має характер «спільних справ». Дві сторони загальнонародної влади перебувають в діалектичному взаємозв'язку і допускають одна одну, оскільки специфічні класові інтереси і загальні інтереси взаємообумовлені: здійснення одних передбачає і доповнює існування інших. Таке співвідношення є необхідною умовою здійснення загальнонародною владою основного її соціального призначення — оптимального прогресивного розвитку соціалізму і будівництва комуністичного суспільства. Розмежування не припускає жорстких меж через те, що в кожній із класових функцій можна знайти риси спільності, а в кожній із функцій «спільних справ» — класові риси. Але кожна з сторін наділена якісною визначеністю, і необхідність у розмежуванні має не тільки науковий, але й політико-практичний смисл, тому, що врахування класових специфічних і спільних інтересів служить основою для вироблення лінії практичної діяльності Комуністичної партії і соціалістичної держави. XXIV з'їзд КПРС особливо підкреслив, що «політика партії дає потрібні результати тоді, коли вона точно враховує як інтереси всього народу, так і інтереси класів і соціальних груп, з яких він складається, спрямовує їх в одно спільне русло» [3, 82].

Виходячи із сказаного, можна зробити висновок: соціалістична загальнонародна влада — це зумовлена соціалістичним типом власності воля соціалістичних класів і всього народу при провідній ролі робітничого класу, яка регулює неантагоністичні дружні класово-політичні і спільні некласові відносини, властиві розвиненому соціалістичному суспільству, з метою забезпечення його прогресивного розвитку і поступового переростання в комунізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. 1.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 38.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав України, 1971.
4. Л. И. Каск. К вопросу о функциях государства. В зб. «Вопросы государства и права». Л., 1964.

5. В. А. Конев и Л. А. Конева. Понятие в системе научной теории (на примере понятия «социальный интерес»). В кн. Проблемы исследования структуры научного познания. Новосибирск, 1970.

6. А. И. Королев. Историческая необходимость социалистического государства и его возникновение в России, 1968.

7. С. Л. Фукс. К теории общественного государства. В кн. Советское государство и право в период развернутого строительства коммунизма. (Тезисы докладов и научных сообщений). Харьков, 1962.

8. М. В. Черноголовкин. Теория функций социалистического государства. М., 1970.

ПРО КЛАСОВИЙ ХАРАКТЕР ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Л. Д. Шевченко

Проблема взаємовідносин між класами соціалістичного суспільства і його політичною організацією, зокрема правильне визначення місця і ролі робітничого класу в останній, являє великий теоретичний і практичний інтерес. Питання це має першорядне значення, оскільки в літературі про політичну організацію радянського суспільства її класовий аспект є найменш розробленим. До того ж якийсь час у нас була досить поширеною неправильна думка, підтримувана рядом авторів, про те, що у зв'язку з переходом нашого суспільства від диктатури пролетаріату до загальнонародної держави остання втрачає свій класовий характер і стає безкласовою. Дослідження цього питання має важливе значення ще й тому, що буржуазні соціологи і ревізіоністи різних мастей часто взагалі ігнорують класову природу політичної організації радянського суспільства або тлумачать її невірні.

Аналізуючи політичну організацію радянського суспільства з точки зору її класових основ, ми керуємося сформульованими В. І. Ленінін головними класотворними ознаками. У роботі «Великий почин» В. І. Ленін дав таке визначення класів: «Класами називаються великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням (здебільшого закріпленням і оформленням у законах) до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а, значить, за способами одержання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні» [1, 29, 374]. Звідси випливають об'єктивні основи керівного становища робітничого класу у всіх сферах соціалістичного суспільства — економічній, політичній та ідеологічній¹.

Вже з першої ознаки — «за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва» — стає зрозумілим, що при

¹ У монографії [10] справедливо вказується: «Ленінська характеристика загальних ознак класів озброює нас науковою методологією для аналізу соціалістичної дійсності» [10, 205] — Л. Ш.

соціалізму робітничому класові належить провідне місце, бо велике машинне виробництво, виробництво засобів виробництва являють собою головну галузь економіки, з якою тісно зв'язаний робітничий клас. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що тільки пролетаріат здатний бути вождем всіх трудящих і експлуатованих мас завдяки економічній ролі його у великому виробництві [див. 1, 25, 364 — 365].

Друга ознака — «за їх відношенням до засобів виробництва» — як відомо, є визначальною, з якої випливають всі інші. Внаслідок тієї обставини, що робітничий клас зв'язаний з більш високою формою соціалістичної власності — державною, він і займає провідне становище в системі суспільних відносин.

Наступна класотворна ознака — «за їх роллю в суспільній організації праці». З визначального місця робітничого класу в системі соціалістичних суспільних відносин випливає і його керівна роль у суспільній організації праці. Ця ознака, як і інші, не є тільки економічною. Оскільки економічні відносини є визначальними, то В. І. Ленін у характеристиці класів підкреслював саме цю сторону, але зводити класові відмінності тільки до економічних ознак неправомірно. Ось чому твердження ряду авторів про те, що в ленінському визначенні класів були висунуті економічні ознаки, тому класи характеризуються як посії чисто економічних відносин, було піддано справедливій критиці, зокрема В. С. Семеновим і А. К. Белих, які вказують також на політичний аспект класових ознак [4; 18]. При цьому, розглядаючи третю ознаку, слід мати на увазі, що йдеться про суспільну організацію праці в цілому, а не про якусь її різновидність. Тому при аналізі третьої ознаки буде цілком природним врахування також управлінської і організаторської праці, що, як відомо, є соціальною і політичною¹.

Важливим об'єктивним показником ролі робітничого класу в житті нашої країни є його чисельність. Чисельність класу — один з факторів, що обумовлюють ступінь впливу цього класу на все соціальне життя, на всі сторони суспільних відносин. «Робітничий клас — це найчисленніший клас нашого суспільства... Робітничий клас був і лишається основною продуктивною силою суспільства. Його революційність, дисциплінованість, організованість і колективізм визначають провідне становище його в системі соціалістичних суспільних відносин», — зазначається у Звітній доповіді Центрального Комітету КППС XXIV з'їздові партії [2, 83].

Як бачимо, провідна роль робітничого класу в умовах соціалізму обумовлюється не тільки його чисельністю, але й іншими суб'єктивними якостями. Робітничий клас характеризується ви-

¹ На нашу думку, четверта ознака у ленінському визначенні класів, що впливає з попередніх і зв'язана з розподілом суспільного багатства, не має такого істотного значення для характеристики провідної ролі робітничого класу в політичному житті. — Л. Ш.

сокою політичною зрілістю, організованістю та ідейним загартуванням — якостями, що сформувалися в нього ще при капіталізмі, в епоху соціалізму та будівництва комунізму ці якості розгорнулися на повну силу.

В ідейно-моральному відношенні робітничий клас є послідовним носієм марксизму-ленінізму. Йому властиві такі моральні якості, як стійкість, цілеспрямованість, витримка, наполегливість. Робітничий клас справляє величезний вплив на виховання всіх прошарків трудящих в комуністичному дусі. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії тов. Л. І. Брежнев підкреслював: «Зближення всіх класів і соціальних груп, виховання моральних і політичних якостей радянського народу, зміцнення його соціальної єдності відбуваються у нас на основі марксистсько-ленінської ідеології, яка виражає соціалістичні інтереси і комуністичні ідеали **робітничого класу**» [2, 83].

Такими є в цілому головні об'єктивні і суб'єктивні фактори, що обумовлюють керівну роль робітничого класу в соціалістичному суспільстві. Розкриваючи значення пролетаріату в будівництві комунізму, В. І. Ленін писав: «Тільки цей клас може допомогти трудящим масам об'єднатися, згуртуватися і остаточно відстояти, остаточно закріпити комуністичне суспільство, остаточно його побудувати» [1, 31, 255].

З визначального становища робітничого класу в галузі соціалістичної економіки випливає його керівна роль і в галузі політики, оскільки політика, як відомо, є концентрованим вираженням економіки. Ця роль також обумовлена суб'єктивними факторами, що розглядалися раніше.

Робітничий клас бере активну участь у суспільно-політичному житті країни, посідаючи провідне місце у всіх елементах політичної організації суспільства. На XXIV з'їзді тов. Л. І. Брежнев відзначив закономірність того, що «в останні роки неухильно зростає робітничий прошарок у лавах Комуністичної партії, збільшується число представників робітничого класу в Радах, в наших громадських організаціях» [2, 83].

Виходячи з міркування, що структура політики включає в себе політичні відносини, політичну ідеологію і політичні установи та організації, ми разом з тим підкреслюємо, що, хоча ці елементи перебувають у єдності, але вони не тотожні¹. Таким чином, треба аналізувати кожний з цих елементів і розкривати складний характер їх взаємодії. Якщо політична ідеологія є теоретико-методологічною основою політичних відносин, то останні знаходять вияв у діяльності політичних організацій та

¹ Див. про це докладніше в книзі Н. І. Азарова [3]. Зауважимо при цьому, що ми не погоджуємося з думкою Н. І. Азарова, що із зникненням класів зникне і політика, політичні відносини. Адже до поняття політики входять не тільки відносини між класами, але й між націями і державами [див. 1]. Отже, політика і політичні відносини існуватимуть доти, доки існують держава і нація.

установ. Сукупність і система політичних установ і закладів і являє собою політичну організацію радянського суспільства.

Найпоширенішим у літературі є визначення поняття «політична організація соціалістичного суспільства» як системи громадських і державних організацій, керованих Комуністичною партією [див. 4, 6, 9, 20]. Цілком погоджуючись з таким визначенням, ми вважаємо за необхідність конкретизувати його. Стверджуючи, що до політичної організації суспільства входить система громадських організацій, слід обов'язково додати, що мова йде про такі громадські організації, діяльність яких має політичний характер. Інакше до політичної організації суспільства можна буде включити, наприклад, таку громадську організацію, як товариство мисливців і рибалок. Тому під політичною організацією суспільства треба розуміти систему державних і громадсько-політичних організацій і установ. Нам здається необгрунтованим поглибленням поняття «політична організація суспільства» шляхом безмежного розширення її логічного обсягу, бо це призводить до втрати поняттям самостійного значення, оскільки воно, по суті, зливається з загальнішими категоріями, такими, як соціально-класова або політична система соціалізму. Наприклад, А. К. Белих у своїй змістовній і цікавій монографії [4], вказуючи на класи як на учасників політичного життя, носіїв політичних і управлінських відносин, вважає, що зміст політичної організації нашого суспільства не вичерпується державними і громадськими установами, а включає в себе як елементи, складові частини, першооснову — класи соціалістичного суспільства. Включаючи до політичної організації суспільства політичні відносини, А. К. Белих, по-перше, ототожнює політику і політичну організацію суспільства і, по-друге, на цій підставі приходить до висновку про те, що всі носії політичних відносин суспільства є елементами його політичної організації. В результаті до політичної організації поряд з класами і націями він включає також трудові колективи, сім'ю, особу і народ в цілому [див. 4, 52]. Таке широке тлумачення поняття «політичної організації суспільства» аргументовано критикує В. І. Разін, який вважає, що, включаючи класи, нації, трудові колективи, сім'ю, особу до політичної організації суспільства, А. К. Белих тим самим ототожнює останню з політичною структурою. Дійсно, з таким висновком не можна не погодитися, оскільки політика у вузькому значенні слова є відношення між класами, а включаючи класи до політичної організації суспільства, А. К. Белих тим самим відносить до неї і політичні відносини. Тим часом відомо, що сукупність політичних відносин, які складаються на основі відносин економічних, становить політичну структуру суспільства, що майже не змінюється протягом існування даної суспільно-економічної формації. Політична ж організація суспільства, виражаючи корінні класові інте-

реси в країні, змінюється в результаті зміни співвідношення класових сил.

Визначальну роль у політичній організації суспільства відіграють установи і організації панівного класу, зокрема, в радянському суспільстві — робітничого класу, провідне становище якого є характерною рисою політичних відносин і політичної влади як у системі диктатури пролетаріату, так і в системі загальнонародної держави. Якщо класовий характер політичної організації радянського суспільства в період диктатури пролетаріату є загальноновизнаним, то з питання про класову суть загальнонародної держави існують різні, часто протилежні, точки зору¹. Ряд авторів висловлює помилкову думку про те, що з перетворенням держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу остання втрачає класовий характер [8, 13, 19]. Так, Ж. Тульонов пише: «Там, де немає антагоністичних класів, а інтереси всіх соціальних шарів суспільства з усіх питань збігаються і між ними існує морально-політична єдність, держава не є класовим органом» [19, 120].

Протилежну позицію в питанні про класове розуміння нашої держави займає інша група авторів. Наприклад, В. І. Різін, зазначаючи, що було б неправильним розглядати загальнонародну державу як некласову, підкреслює: «Класова природа загальнонародної держави виявляється у збереженні робітничим класом керівної ролі. Однак робітничий клас здійснює свою керівну роль без диктатури — і в цьому особливість загальнонародної держави» [17, 142]. Аналогічні погляди висловлюються і в роботах інших дослідників [див. 4; 7; 12; 16; 21 та ін.]. Вони показали, що в класовому характері виражається суть загальнонародної держави, політичної організації радянського суспільства в цілому.

Ми поділяємо точку зору тих авторів, які стверджують, що радянська загальнонародна держава не стала позакласовою або надкласовою організацією, а зберігає свій класовий характер, виступаючи як держава робітників і селян під проводом робітничого класу.

Найважливіші економічні та політичні рішення, прийняті Комуністичною партією в останні роки, і в першу чергу рішення жовтневого (1964 р.), березневого (1965 р.) Пленумів ЦК КПРС. рішення XXIII і XXIV з'їздів партії свідчать, що радянська держава послідовно втілює в життя ленінські принципи керівництва масами, спрямовує свою політику на дальше зміцнення союзу робітничого класу з селянством та інтелігенцією. «Політика партії спрямована на те, — підкреслювалося на XXIV з'їзді партії, — щоб сприяти зближенню робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, поступовому подоланню істотних відмін-

¹ Зважаючи на те, що в структурі політичної організації радянського суспільства перше місце належить державі, ми тут переважно зупиняємося на аналізі її класового і політичного характеру.

ностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. Це — одна з головних ділянок будівництва безкласового комуністичного суспільства» [2, 82—83].

Сам процес перетворення держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу свідчить про розширення і зміцнення ролі робітничого класу, бо будівництво комунізму — завдання класове. В. І. Ленін вказував, що класова суть держави виявляється у здійсненні державного керівництва всім суспільством з боку революційного пролетаріату. Він висловився про це так: «Соціалізм немислимий разом з тим без панування пролетаріату в державі» [1, 32, 304]. Це положення В. І. Леніна, що стосується перехідного періоду від капіталізму до комунізму, не втратило свого значення і в наш час. Однак при цьому слід мати на увазі, що сьогодні мова йде про керівництво, а не про панування робітничого класу, властиве періоду диктатури пролетаріату. Таким чином, внутрішня діяльність загальнонародної держави тісно пов'язана з класами радянського суспільства, регулюванням їх взаємовідносин і, отже, має класовий характер.

Необхідно ще розглянути міжнародний аспект досліджуваної проблеми. У своїй зовнішній діяльності Радянська держава проводить *класову* політику в інтересах міжнародного пролетаріату і всіх трудящих. Ми цілком згодні з Г. Є. Глезерманом в тому, що визнання соціалістичної держави загальнонародною неправильно пояснювати як відмову від класового підходу до проблеми. Соціалістична держава, залишаючись класовою, протистоїть капіталістичному світові як організація класової боротьби [див. 5, 192]. У літературі можна зустріти не тільки заперечення класового характеру загальнонародної держави, але й думку про те, що загальнонародна держава нібито втрачає політичний характер [19]¹.

Розвиваючи положення К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін вказував, що «відмираючу державу на певному ступені її відмирання можна назвати неполітичною державою» [1, 25, 397]. Але наша держава ще не досягла такого ступеня розвитку, про який говорили класики марксизму-ленінізму. Ми вважаємо, що «неполітичною державою» загальнонародна держава стане тоді, коли буде створено матеріально-технічну базу комунізму, соціалістичні виробничі відносини переростуть у комуністичні;

---

¹ Зауважимо, що поняття «класовий» і «політичний» іноді вважають тотожними, з чим ніяк не можна погодитись. Тут ми пристаємо до думки М. В. Лашіної, яка пише, що різниця між цими поняттями така: а) соціально-класові відносини складаються під впливом економічних відносин, виникають, обминаючи суспільну свідомість, тобто об'єктивно, тоді як сфера політики належить до явищ ідеологічного плану, тобто формується тільки при участі суспільної свідомості ідеології; б) поняття «соціально-класові відносини» ширше ніж «політичні відносини», бо вони охоплюють всі відносини між класами [див. 15, 64].

а це, в свою чергу, приведе до відмирання двох дружніх класів і створення соціально однорідного суспільства. Отже, в наш час ще немає підстав для твердження про неполітичний характер нашої держави.

Так само необґрунтованим, на наш погляд, є і твердження про неполітичний характер Комуністичної партії [8, 10]. Здійснюючи керівництво органами держави та інших громадських організацій, партія сама є громадсько-політичною організацією. Тому, ставши за умов розвиненого соціалізму партією всього народу, вона й далі залишається політичною організацією при керівній ролі робітничого класу.

Отже, у класовому суспільстві всі громадські організації, що мають класовий характер, одночасно є і політичними організаціями. Саме в цьому значенні треба розуміти відоме висловлення В. І. Леніна: «Класовий поділ, є звичайно, найглибшою основою політичного групування; він в остаточному підсумку завжди визначає, звичайно, це групування» [1, 7, 29].

Робітничий клас здійснює свою керівну роль, спираючись на масові організації трудящих, за допомогою яких він залучає маси до активної виробничої і громадсько-політичної діяльності.

Політична організація радянського суспільства за своїм змістом є політичною владою трудящих на чолі з робітничим класом. Але якщо в період переходу від капіталізму до соціалізму її суть виявлялася в диктатурі пролетаріату в інтересах більшості народу, то в умовах розвиненого соціалістичного суспільства вона виступає як політична влада всього народу при керівній ролі робітничого класу.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 7, 25, 29, 32.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
3. Н. И. Азаров. В. И. Ленин о политике как общественном явлении. «Высшая школа», М., 1971.
4. А. К. Б е л ы х. Политическая организация общества и социалистическое управление. Изд-во ЛГУ, Л., 1967.
5. Г. Е. Г л е з е р м а н. Исторический материализм и развитие социалистического общества, М., 1967.
6. А. И. Д е н и с о в. Народовластие и коммунизм. «Знание», М., 1965.
7. А. И. Д е н и с о в. Советское государство. Изд-во МГУ, М., 1967.
8. Б. Л. К р а в ц о в. Советское общенародное государство. — «Вопросы политической организации советского общества в период развернутого строительства коммунизма», М., 1962.
9. А. Г. Л а ш и н. Политическая организация общества в период развернутого строительства коммунизма. Изд-во МГУ, М., 1969.
10. В. И. Ленин и проблемы научного коммунизма. Политиздат, М., 1969.
11. В. И. Ленин и актуальные проблемы исторического материализма. Изд-во МГУ, М., 1970.
12. Ф. М. Л и х о д е д о в. Государство и построение коммунизма. «Наука», М., 1968.